

Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről

Horváth Sz. Ferenc

„A politikai viták mind arra szeretnek fordulni, hogy az elváltásokat bírálják, pedig ezzel semmit sem érnek és igaztalanok, mert nem tudhatják, hogy miféle lelki folyamatok okozzák a változást. Lehetnek tiszteletre méltó, és kevésbé tiszteletre méltó okok erre, de ez soha kiderülni nem fog, akárhogyan firtatják. Csak a tények határoznak, s a tényeket ez a firtatás nem tudja érinteni...”¹

Bevezetés

„Nem érzünk ellenségeskedést a világ egyetlen népével se [...] Csak magunk lehetünk tehát a magunk ellenségei. Kishitűség, irigység, gyűlölség, rabló indulatok, mik a magunk véreből szilajodnak a magunk vére ellen, - csak ezek árthatnak Magyarország feltámadott új életének. [...] A Nemzeti Tanács a régi közhatalomból az új néphatalomba való átmenetnek a szervezete [...] Tehát nem rendetlenségeket akar, nem a hatóságok és törvények elleni tobzódásnak akar utat nyitni, hanem épp ellenkezőleg: az eddigi alapokon a nép egyetértésével és komoly okosságával a kivívott új Magyarország új alapjait akarja lerakni” – hirdette meg 1918 novemberében az újonnan alakult székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnöke, Paál Árpád, a helyi lapban szervezetének célját.² Az idézett sorok már tartalmazzák azokat a fő problémákat is, amelyek Paál Árpád két világháború közötti gondolkodásában – néhány jelentős színváltozást is beleértve – mindvégig kimutathatóak.

Paál Árpád (1880-1944) a romániai magyar kisebbség egyik vezető politikusa volt a két világháború közti időszakban. Politikusi szerepvállalása mellett (előbb a román, majd 1940 után a magyar parlamentnek volt tagja) közreműködött az Erdélyi Szépművészeti Céh létrehozásában, több erdélyi lap alapítója és (fő-)szerkesztője, újságíróként pedig egy időben a bánági és az erdélyi magyar újságírók szervezetének elnöke volt. A romániai magyarság anyagi problémáival is törődött: 1939-ben a leégett bukovinai Józseffelva felépítéséhez akkori lapja nagy összeget gyűjtött össze.³ Paál politikai munkásságának elemzését, vezércikkeinek és rangos korabeli folyóiratokban megjelent tanulmányainak mondanivalóját egy kutató sem kerülheti meg, aki a romániai magyarság akkori történelmével foglalkozik. Belőlük ugyanis – véleményünk szerint – minden alkalommal e kisebbség egy részének jól megfogalmazott

¹ Paál Árpád Naplója, 1917. jún. 25-i feljegyzés. Teleki László Intézet Könyvtára, K 1951/97 (a következőkben: PÁN TLI K 1951/97).

² Dr. Paál Árpád: Legyen!... In: Udvarhelyi Híradó, 1918. nov. 5., 1.

³ Paál Árpád István: „Életpálya és más életrajzi adatok”. In: Paál Árpád Hagyaték, Haáz Rezső Múzeum MS 7651/781 (a következőkben: PÁH HRM); Balogh Edgár – Nagy György: Paál Árpád. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon (RMIL) IV., N-R, Kolozsvár-Bukarest, 2002, 353-357.

világnézete olvasható ki. Paál életművének sokoldalúsága és jelentősége már a vele foglalkozók szakmai sokfélesége is mutatja: irodalomtörténészek, politológusok és történészek boncolgatták a hol transzszilvanistának, hol inkább baloldali pártpolitikusnak tekintett Paál eszméi és politikai célkitűzéseit.⁴ Áttekintve a vele foglalkozó szakirodalmat, feltűnő egy olyan munka hiánya, amelyik Paál gondolatvilágát a maga összességében tárgyalná és a benne levő törésvonalakat bemutatná. Az előbb említett munkák ugyanis mind a Paál által az 1920-as évek elején megfogalmazott problémákat taglalják, de későbbi politikai elképzelései elemzésére és bemutatására még senki sem vállalkozott. Jelen tanulmánynak ezért két fő célja van: Egyrészt arra a szinte lehetetlennek tűnő feladatra vállalkozik, hogy egy hosszú, eredményekkel és kudarccal teli életben lezajlott szellemi fejlődés eredményeit mutassa be és próbálja megmagyarázni. Másrészt a szerzőt ezen belül – éppen egy meggyőző magyarázat érdekében – néhány tétel állandó jelenléte, fejlődése, illetőleg Paál általi továbbfejlesztése érdekelte. Mindemellett a „Paál jelenség”-el⁵ való többéves foglalkozása és e tanulmány megírása közben (mintegy saját történelmi határainak és a jelen vállalkozás korlátainak tudatosításaként) mindvégig a mottóként kiemelt naplóidézettel igazsága lebegett a szeme előtt.

I. Polgári-radikális kezdetek (1918-1924)

A bevezető idézetből három gondolatot és magatartásformát szükséges kiemelni, mert jelenlétük különböző formában Paál gondolkodásában jóformán haláláig kimutathatók: a nemzeti-nemzetiségi feszültségek között Paál nyíltan vallja Magyarország integritását, a szociális forrongások közepette az olvasók figyelmét a „néphatalom” fogalmával igyekszik lekötni, és ugyanakkor már ebben az időben nyomon követhető természetének az a tulajdonsága, amely kortársait lenyűgözi: az indulatok, negatív érzések és gyűlöletteljes célok visszautasítása, illetőleg e magatartás másik oldalán: szelídsége és „misztikus jósága”⁶.

Több kollegájától eltérően Paál nem menekült el 1918 őszén a bevonuló román csapatok elől, hanem mint Udvarhely megye alispánja nekifogott annak a kisebbség-szervező munkának, amely öt rövid időn belül a Magyarországról leszakított keleti vármegyék egyik kulcs-

⁴ Pl.: K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928.* München, 1993; Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918-1920.* In: *Aetas*, 1993, 3, 76-118.; Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája.* Budapest, 1983.

⁵ A „Paál-jelenség” egyik lehetséges, rövid meghatározása: milyen életrajzi és politikai okok válhatnak ki valakiben akkora válságot, hogy néhány éven belül egy, a Jászi Oszkár-féle polgári radikális nézeteket hirdető személyből egy – antiszemitizmust is hirdető – katolikus jobboldali napilap főszerkesztője lesz? A problémafelvetés egyik első megfogalmazója Bárdi Nándor: *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között.* In: *Regio*, 1997, 2, 32-66, főleg: 87. lábjegyzet; a két véglet közti átmenet: K. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 307-308, 319-320 (s itt a 286. lábjegyzet).

⁶ Ez utóbbi aspektus ismételtelen feltűnik Kacsó Sándor önéletrajzában: *Fogy a virág, gyűl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések II.* Bukarest, 1974, 422; l. még: Jászi Oszkár *Naplója.* Sajtó alá rendezte Litván György. Budapest, 2001, 373 (1923. máj. 24-i feljegyzés).

fontosságú politikusává tette.⁷ Közigazgatási pozíciója miatt állandó kapcsolatban állt a bevonuló román katonasággal, így jogellenes, erőszakos fellépéseinek is tanúja volt. 1919. január elején az erőszakosságok elleni egyik fegyvernek vélte a népköztársaságra való hűségeskü letételét; ezzel egy román (jellegű) közigazgatásnak akarta elejét venni.⁸ Ekkor már belátta, hogy Magyarország integritásának fenntartása aligha jelent reális politikai opciót Európa háború utáni újrendezésekor. Ezért dolgozta ki 1919. január 9. és 13. között alternatív elképzeléseit „Emlékirat a semleges, független Székely Államról” címmel.⁹ Itt nem az emlékirat részletes elemzése a cél¹⁰, hanem azoknak a társadalompolitikai elképzeléseknek a rövid jellemzése, amelyek által a szerző gondolkodási struktúráinak mélyebben rejlő és (amint azt később bemutatjuk) állandó összetevői fedhetők fel. Paál több elképzelése ugyanis – mint a székelyföldi erdők, bányák, ásványvízforrások államosítása – irreálisnak, sőt irracionálisnak és ugyanakkor szocialista elemeket tartalmazó utópiának nevezhető. Az általa ott javasolt szoros székely-japán kapcsolatok ugyan egy akkortájt bizonyos körökben divatos elméletre (turáni közösség) vezethetők vissza, felmerül azonban a kérdés, mennyiben lehet már itt szó egy bizonyos irracionális, még csupán csíráiban jelentkező népiségeszméről.

Bármilyen megítélést kapjanak is azonban Paál Árpád eszméi, tevékenysége – így pl. egy Székely Köztársaság érdekében folytatott munkálkodása és a helyi hivatalnokok által a Magyar Népköztársaságra való eskü letétele 1919. jan. 9-én¹¹ – mindenképp megkérdőjelezték a fokozatosan berendezkedő román államiséget. Ezért őt megtorlásként kétszer is letartóztatták, bizonyítékok hiányában azonban fel is mentették. Családja nem csupán a távollétével együttjáró bizonytalanságokat szenvedte végig, hanem felesége maga is román rendőrök tettlegességének vált az áldozatává.¹²

Felmentésekor Kolozsvárt jelölték ki számára kényszerlakhelyül, s ezáltal (továbbra is) a titkos tisztviselői mozgalom, a „Szellemi Front”¹³ egyik vezető embere maradt. Erdély új állampolitikai hovatartozása az 1920. évben mind erősebben körvonalazódott. A trianoni szerződés júniusi aláírása után Paál a magyar kisebbség politikai aktivitásának életrekeltését tekintette feladatának. Ezért dolgozott – mint a „Keleti Újság” munkatársa – 1920. őszi szé-

⁷ Paál Árpád addigi életrajzi adatai: 1880. okt. 16-án született Brassóban, a kecskeméti jogakadémián felsőfokú képesítést (1898), Kolozsváron államtudományi (1903) és jogtudományi doktorátust szerzett (1905). 1908-tól Székelyudvarhelyen vármegyei főjegyző.

⁸ Lásd: Bárdi, Impériumváltás, 92.

⁹ Közölte Bárdi Nándor: Magyar Kisebbség, 2003, 2-3, 120-133.

¹⁰ Lásd: Bárdi, Impériumváltás, 95-96.; K. Lengyel Zsolt: Az elnapolt alternatíva. Paál Árpád és az erdélyi magyar autonómia 1919/1920. In: Korunk, 1991, 10, 1265-1269.

¹¹ L. Bárdi, Impériumváltás, 92.; Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 105-108.

¹² Feleségét távollétében megverték az utcán. Lásd: „Az udvarhelyi rendőr” (névtelen újságcikk). In: Keleti Újság (a következőkben: KÚ), 1920, szept. 23., 1-2.; PÁN TLI K 1951/97, 1919. máj. 1., máj. 31., „Vázlatnapló a második rabság idejéből” 1919. júl. 8.-1919. dec., 1920. máj., 1939. (!) márc. 10., 1939. (!) máj. 21.

¹³ Erről bővebben: Bárdi, Impériumváltás, 106, 108-109; K. Lengyel, Elnapolt alternatíva, 1265-1267.

kelyföldi körútján, amikor felismerte, hogy a romániai magyarság, s ezen belül a székelység számára a nemzeti identitás fenntartását a Románia által aláírt békeszerződésben megígért önkormányzat biztosíthatja. Hosszú távon ugyanis a kulturális és közigazgatási önkormányzat volt – mint elérendő cél és vállalható kompromisszum – arra hivatott, hogy az elvesztett hazát, illetőleg az el nem ért független Erdélyt, de akár a meghiúsult „Székely Köztársaság”-ot pótolja.¹⁴ S ebben rejlett a mélyebb értelme és tartalma annak a politikai transzszilvanizmusnak, amelyik a húszas évek elején Paál Árpádot tudhatta (egyik) vezető politikusának.

Paállal és az őt támogató intellektuális-politikai csoportosulással, amelyik a kolozsvári „Keleti Újság” és a Paál főszerkesztősége alatt megjelent „Napkelet”¹⁵ köré tömörült, azok álltak szemben, akik a magyar kisebbség önszerveződésének az idejét még nem tartották elérkezettnek. Ez utóbbiak politikai passzivitásukat a jobb idők kivárásának szükségességével indokolták. Azonban e szándék – Paál szerint – „... a magyarság sérelmeinek belső vérzéseit magunkba fojtottan szeretne volna hagyni, hogy még jobban fájjanak s e fájdalom között lobogjon és fokozódjék a nemzeti érzékenység.”¹⁶ Velük szemben „az aktivisták abban a felfogásban vannak, hogy ezt [ti. a népkisebbségi jogokat, H. Sz. F.] nem várni kell, hanem ezért dolgozni, küzdeni, a meggyőzéseknek óriási szellemi mozgalmát kell elvégezni [...] szabadságvágyunk egész őszinteségével kell meggyőznünk az államvezetés tényezőit, hogy életcéljaink bátrak, azokban nincs rejtegetni való...”¹⁷ De mik is voltak ezek a célok, és milyen világnézeti meggyőződések gyaníthatók mögöttük? Paál egyik 1924 tavaszi naplóbejegyzése mintegy dióhéjba foglalja össze őket. A részben emblematikus szövegből levezethetők mindazok a lényeges pontok, amelyek az 1920-as évek elején Paál Árpád politikai gondolkodását jellemezték. Az 1923-as csucsa paktum kapcsán¹⁸ Paál az erdélyi magyar jobb- és baloldaltól gondolkozott el: „A két oldal alapvető különbsége különben az, hogy a jobban az önkormányzatos felekezetre helyezi a fősúlyt, balról a magyar nyelv által képzett *népi összességre*. Azonban az elválasztó vonal az egymás alapeszméje tagadására nem vezet; a nyelvi alapon lévők is elismerik a felekezetek társadalomcsoportosító fontosságát [...] Más különbségek a két oldal között: a jobboldalon *a forradalmat elítélik*, Károlyit hazaárulózzák, Bethlent imádják, egy kissé *a magyar kurzuspolitikát is még szeretik*, habár az már megbukott, de hát előbb Bethlennel együtt még ezt is imádták, s ebből nehéz kiszokni. A baloldalon mind ellenkező

¹⁴ Lásd főleg: K. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 193-213; Uő.: *A korai transzszilvanizmus Románia-képeről*. Kézirat.

¹⁵ A két lapról bővebben: Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Csíkszereda, 2004. (eredetileg: Budapest, 1941.), 39-41, 58-63, 89.

¹⁶ Paál Árpád: *A magyarság pártalakulásai*. In: *Napkelet* (a következőkben: Nk), 1921, 1340-1343.

¹⁷ Uo. 1341. A konzervatív-passzivisták oldal szemszögét tükrözi Grandpierre Emil cikke: „Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig”. In: *Magyar Szemle*, 1928, 130-137.

¹⁸ K. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 339-346.

érzések vannak”.¹⁹ Ebből az idézetből legalább három olyan ideológiai aspektusra lehet következtetni, amellyel szerzője azonosult: a „magyar nyelv által képzett népi összesség” a zsidóknak és a munkásoknak a magyar kisebbségbe való bevonását jelentette; a forradalom el nem ítétele annak szereplőivel és világnézetükkel való szimpátiáról vall; a Bethlen István miniszterelnököt, illetve a „kurzuspolitikát” érintő megjegyzés pedig a magyarországi politikusoknak és irányvonaluknak a visszautasításáról tanúskodik.

A magyar kisebbség politikai megnyilvánulásai minél tágabb alapokra való helyezésének szükségessége már a kolozsvári lapszerkesztő első vezércikkeiből kitűnt. Nem tartható fenn az az állapot, érvelt Paál a politikai aktivitás megszervezésekor, hogy ilyen vagy olyan okokkal, múltbeli viselkedések felhánytorgatásával magyar és magyar között különbségek tételesenek: „Egyformán magyarok vagyunk és egyformán új sorsunk munkáinak a felvételére kötelezettek. Románia két és fél millió magyarságában benne vannak azok is, akiket egyes szervezők nem akarnak jó magyarnak tartani”.²⁰ Paál érvelése az erdélyi magyar konzervativizmus azon képviselői ellen irányult, akik bizonyos nézeteket az őket propagáló állítólagos vagy tényleges kommunista múltjával próbáltak kompromittálni. (A Tanácsköztársaság leverése után ugyanis az emigránsok egy része Romániába ment.) De ezen túlmenően Paál konkrétan is kimondta, hogy „a magyarság politikai szervezkedéséből a munkásság nem hiányozhatik (...) úgy a munkásság képviselői, mint azok, akik a magyarság politikai szervezését megindították, együttesen meg kell, hogy kapják a közös érdekeiket...”.²¹ Itt utalnunk kell egy olyan momentumra, amelynek ismerete Paál szellemi fejlődésének megértése szempontjából nélkülözhetetlen. Arról a szociális érzékenységről van szó, amely bizonyára mély katolikus hitéből táplálkozott, s először a nyilvánosság előtt 1916-ban jelentkezett. Amellett ugyanis, hogy a háború alatt Udvarhely megyében a közélettel foglalkozott, és a megyei hivataloknak a román előrenyomulás miatti biztonságba helyezéséért volt felelős, az árvízkárosultak részére is segélyakciókat szervezett. Akkor kifejtett önfeláldozó tevékenysége, illetőleg a vármegyei hatóságok visszaélései elleni még 1917-1918-as fellépése tette őt a lakosság körében népszerűvé.²² Ezért indokolt abból kiindulnunk, hogy a magyar munkásságának a politikai életbe való bevonását célzó szándéka nemcsak egy átfogó, liberális

¹⁹ 1924. ápr. 2-i feljegyzés (kiemelések tőlem, H. Sz. F.), idézi Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban (1923-1924). In: Bárdi Nándor-Fedinec Csilla (Szerk.): Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában. Budapest, 2003, 153-194, itt: 167; a csucsa paktumról: 168-177.

²⁰ Dr. Paál Árpád: Két akadály. In: KÚ, 1920. okt. 31., 1-2.

²¹ „Az aktivitás és a munkásság”. In: KÚ, 1921. jan. 6., 1. A cikk a Paál Hagyatékban levő cikklista segítségével azonosítható (PÁH HRM MS 7651/781).

²² Bárdi, Impériumváltás, 83; PÁH HRM MS 7651/781, 2.

nemzettudatból²³, hanem abból a fogékonyságából is eredt, mellyel ennek az osztálynak a szociális problémái fele fordult. Ezt a feltételezést támasztják alá azok a naplófeljegyzései, amelyekből ilyen irányú élénk elméleti és gyakorlati szintű érdeklődése olvasható ki: „Végig kell gondolni Marxot, ki kell dolgozni a falu szocializmusát [...] A szocializmus komor gyűlölő hangulatkörét a vonzó és lelkesítő szuggesztívus áramulások és vonzások derűjévé kellene tenni. Kereszténység és szocializmus – nem egy ez? [...] Moszkvára, Hágára, Bécsre és minden dogmatizmusra való tekintet nélkül, magunk országának különös viszonyaiból kiképezve, meg kell indítanunk a kisemberek boldogulásának processzusát [...] R. a szocializmusmal nem ismerős... Meg kell tanítani, hogy [...] becsülje meg az emberiség alakításának ezt a jövő erejét és ne kössön bele a gyarlóságaiba. A tőke tartozék adózni a munkáspénztáraknak. A munkáspénztárak képződjenek a munkástársadalom tőkeerejévé.”²⁴ A idézet egyrészt Paálnak a munkásmozgalmi terminológiában való jártasságát mutatja, másrészt szellemi függetlenségét tükrözi, amikor a mindenfajta megmerevedettségtől való távolságtartást hirdeti. A szocialista tanok iránti érdeklődését két nappal későbbi terve árulja el: „Olvasni valók: Marx Tőkéje [...] a földszocializmusról szóló munkája, a pénzről szóló monográfia, esetleg a Jászi történelmi materializmusa”. Sokoldalú érdeklődése ellenére nem hagyta lekötni magát semmilyen irányba. Ezt az is bizonyítja, hogy képes volt az 1921-i romániai földreformmal (legalábbis bizonyos mértékig) egyetérteni, hiszen az a „főurak” ellen irányult, de ugyanakkor a magyar kisebbség nemzeti érdekeit szem előtt tartva kijelenteni: „A szocializmus hitetlen a mai rend iránt; hitre csak a nemzeti eszme nyugalma és elrendező hatása tudná hangolni”, és: „Míg a nemzetkérdés el nem intéződik és nem közömbösödik el, addig osztályhelyzetek tisztázására sor nem kerülhet”.²⁵ A szocializmusnak, a szociális kérdésnek, s a vele összefüggő problémáknak (munkanélküliség, elszegényedés, a gazdasági felemelkedés reményében való asszimilálódás a többségi nemzethez stb.) az összekapcsolása a „nemzeti eszmével”, vagyis a magyarsággal általában, az erdélyi magyarsággal mint nemzeti kisebbséggel pedig különösen: ez az a kulcs, ami a Paál-rejtély titkát meg tudja fejteni.

A fentebb idézett „népi összességbe” Paálnál a magyar kisebbségnek még egy olyan része is belefért, amelynek a bevonása annak idején nem volt magától értetődő: a zsidó vallású magyaroké. Húszas évekbeli nézetei a kisebbségi keresztény magyarságról, és a magyar anya-

²³ Ugyanakkor nemzettudatának irracionális elemeit is szem előtt kell tartanunk: „A faji érzések igazoltsága” című cikkében nem kevesebbszer, mint ötször beszél a „faji” (vagyis akkori terminológia szerint: népi, nemzeti) érzésnek misztikus és metafizikai mivoltáról és eredetéről, in: Nk, 1921, 129-133.

²⁴ PÁN TLI K 1951/97, 1921. dec. 2.

²⁵ PÁN TLI K 1951/97, 1922. márc. 13, aug. 15. és 16.

nyelvű, de zsidó vallásához ragaszkodó, mintegy 190 000 embert átölelő „zsidóság”-ról²⁶ Paál Árpád gondolatvilágában a legérdekesebb és a legnehezebben megfejthető, mert a legambivalensebb jelenségekhez tartoznak. Ez az ambivalencia abban nyilvánult meg, hogy egyrészt csodálta és tisztelte a zsidókat, mint a kereszténység előkészítőit és mint olyan vallási közösséget, amely diaszporában is nagy eredményeket ért el: „De ti széthullva is többek vagytok másnál [...] Mi széthullásunkban nagyok nem leszünk soha”.²⁷ Ugyanakkor ő volt a legerősebb szószólója a magyarajkú zsidók bevonásának a magyar kisebbség politikai életébe. Ennek nem csupán az volt a magyarázata, hogy a zsidók az ő politikai vonalát szilárdították és a zsidó tömegek szavazatai Románián belül a magyar kisebbséget erősítették volna. A román kormánynak azt a törekvését, hogy az erdélyi zsidóknak megtiltsa a magyar kultúrához fűző kötelekeik ápolását és a magyar nyelv használatát, Paál azzal az indoklással akarta már 1923 októberében a frissen alakult Országos Magyar Párt (OMP) Intézőbizottsága által elítéltetni, hogy az „...sem az emberies, sem a tudományos, sem a történelmi, sem a jogi és az erkölcsi felfogásokkal, sem a népszerűt elveivel össze nem egyeztethető”.²⁸ Az ilyen törekvés „fejlesztés a magyarságra” magára, szögezte le Paál egyik vezércikkében Angheliescu miniszterrel vitatkozva, mert „...a zsidóság egyrésze [...] most már integráns, együttérző, együttélő része a magyarságnak [...] A miniszter úr azt hiszi, hogy ő csak a zsidóságot söpri egyik oldalról a másik oldalra [...] Arra nem is gondolt talán, hogy amit így söprésnek képzelsz, ez valójában belehasítás a magyarság szerves életébe, támadás e szerves élet teljessége ellen, kikezdése a magyarság népkisebbségi nemzetének”.²⁹ Paál azonban önmagát tagadta volna meg, ha nem tépelődött volna ugyanakkor ismételten a magyar-zsidó viszonyon. Naplójában elszórt feljegyzések arról tanúskodnak, hogy még sem volt teljesen meggyőződve ennek a kapcsolatnak a „szerves” mivoltáról. A fenti idézet, amelyben csodálattal vegyes irigységét fejezi ki amiatt, hogy a zsidók még „széthullásukban” is „nagyok”, fényt vet a zsidókhöz való viszonyára: a „ti” és a „mi” különválasztása ugyanis nemigen tartható fenn, ha a „szerves” összeforrás mély meggyőződés. Több megjegyzése azt a kérdést is jogossá teszi, mennyiben lehetett szó a fenti intézőbizottsági ülésen elhangzott felszólalás, vagy az idézett újságcikk esetében a szóbanforgó kérdés instrumentalizálásáról bizonyos célok elérése érdekében. Hiszen már 1920 júniusában egy meghatalmazást említ, ami szerint „a zsidókkal a kultúrközösségben való olyan

²⁶ A „zsidóság” fogalom önmagában véve hamis, mert egy egységes akaratú, világnézetű és célú tömeg létét tételezi. Az erdélyi zsidókról lásd: Gaál György: Az erdélyi zsidóság az első világháborút követő időszakban. In: Korunk, 1991, 8, 1029-1035; Gidó Attila: Az erdélyi magyar zsidóság önszerveződése és önazonosságtudata az első világháborút követően. In: Székelyföld, 2002, 8, 82-109.

²⁷ PÁN TLI K 1951/97, 1922. (jún. 25. „Az első Messiást is a zsidók adták...”) és szept. 8.

²⁸ György Béla (Szerk.): Iratok a Romániai Országos Magyar Párt Történetéhez I. A vezető testületek jegyzőkönyvei. Csíkszereda-Kolozsvár, 2003, 29 (az Intézőbizottság 1923. okt. 12-i ülése).

²⁹ Lásd: „Fejlesztés a magyarságra”. In: KÚ, 1923. márc. 1. A „most már” kitétel az asszimiláció befejezett folyamatára utal.

részvételről [kellene, hogy] tárgyaljak, mely szerint ők is vegyenek részt a fenntartási költségekben...”³⁰ 1922-ben pedig paradox módon épp a cionista „Új Kelet” dicsérte Újvári Péter ünneplésén elmondott beszédéért, melyben Újvárinak a cionista eszményekért folytatott harcat, amelyik pontosan az ő „szerves” felfogásának az ellentétét akarta elérni, a következő szavakkal méltatta: „Mi, akik más nemzeti eszményekért, nemzetek föltámadásáért és lélekregyújtásáért szintén lélekből küzdünk, meg tudjuk érteni, hogy milyen óriási emberi munka a nemzeti eszményekért való dolgozás”.³¹ Ugyanaznapi naplófeljegyzésében Paál ezt így értékelte: „Az Új Kelet két nemzet találkozásáról ír [...]. Éppen ezt akartam.[...] Valamit [...] megint tetőre húztam”. Ezek szerint annak a „szerves köteléknek” a cionizmus általi felbontása ellen Paálnak, aki itt is a „mi” és a „ti” dualizmusában gondolkodott, nem sok kifogása volt. Lényegesebb viszont mindennél, főleg Paálnak az 1930-as években hirdetett nézetei miatt, hogy naplójában többször kikelt a (katolikus) antiszemitizmus ellen, tagadta, hogy a „faj valami vérbeli leszármazás”, s az OMP-nek az 1924-es nagygyűlésen elfogadott határozatát, mely szerint a párt a magyar kultúrájú zsidókat tagjainak tekinti, szintén naplója tanúsága szerint ő sugallta az azt előterjesztő Barabás Bélának.³² Az erdélyi magyar politikai és kulturális nyilvánosság mindezek alapján tehát jogosan könyvelte el őt a magyar-zsidó közeledés és együttműködés előharcosaként.

Mindezt megerősítette, hogy felfogása a „népösszességről”, amelybe ő a zsidókat és a munkásosztályt is belefoglalta, szervesen illeszkedett az általa hirdetett politikai nézetek közé. Világnézetének lényeges eleme volt az 1920-as évek elején szembenállása a berendezkedő (antiszemita és nem éppen szociáldemokratabarát) Horthy-rendszerrel³³, s kiállása (az erdélyi nemesi konzervativizmussal szemben is) a Jászi Oszkár által képviselt politikai elképzelések mellett. Jászi és az „októbrizmus” iránt érzett szimpátiája régebbi időkből származott s nemcsak „a túlról beszivárgott gyűlölködés”, az „ellenforradalmi ún. (de valósággal nem keresztényies) keresztény kurzus”³⁴ iránti ellenszenvéből táplálkozott. Az 1918 végén végbement politikai változások közül a földosztási tervek, a szélesebb alapokra helyezett demokrácia³⁵ és a

³⁰ PÁN TLI K 1951/97, 1920. jún. 8. Ide kapcsolódik két nappal későbbi feljegyzése: „Székely kérdés, zsidó kérdés a magyar kultúra és közgazdaság szempontjából”. November 13-án így vélekedik: „...kiemelem a zsidókkal való együttlétem nemzeti érdekű vonatkozásait, s hogy nem lökhetjük el ezt a kulturfajt magunk mellől ellenségévé éppen a legkényesebb időben.”

³¹ Lásd: „A túlsó partról”. In: Új Kelet (ezután: ÚK), 1922. máj. 23., 1. és 3.

³² PÁN TLI K 1951/97, 1921. dec. 8., 1922. jan. 26., ápr. 13., ápr. 17., ápr. 18., 1923. jún. 26., 27., júl. 4., júl. 14., aug. 27., 1924. márc. 19., márc. 20., márc. 30., jun. 10., jun. 29., dec. 21., 1925. márc. 2.

³³ „Határon túlra”. In: KÚ, 1922. szept. 10., 1-2.; „Elég volt!” In: KÚ, 1922. szept. 27., 1-2.

³⁴ Mindkét idézet: PÁN TLI K 1951/97, 1921. jun. 30.

³⁵ Paálnak a demokráciához való viszonya külön tanulmányt érdemelne. Itt annyit fontos leszögeznünk, hogy mint az egész erdélyi magyar politikai réteg – általában véve – kisebbségi mivolta miatt ő is nagyobb hangsúlyt fektetett a játékszabályok betartására, mint a magyarországi politikai elit. De ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a ’többség-kisebbség’ elv nemzeti kisebbségek számára önmagában véve hátrányos helyzetekhez vezethet. Ezért írta már idézett cikkében a „faji érzések igazoltságáról”, hogy „a küzdő és alakító faji érzéseknek nemcsak

pacifista tendenciák mellett mindenekelőtt az állam (Jászi-féle) konföderációs berendezése volt az az eszmény, amely Paálra a legmélyebb benyomást gyakorolta.³⁶ Mint azt fentebb már említettük, Erdély kantonális berendezésének az elképzelése volt az a (részben Jászira is visszavezethető, általa 1918-ban jóváhagyott) politikai kompromisszum, amely Paál számára az új rendszerbe való belenyugvást lényegesen megkönnyítette.³⁷ Egy bármennyire is csökevényes 'magyar világ' fenntartását – a magyar nemzeti identitás garanciájaként – Paál számára 1919/1920 után mindinkább egy, az államközponttal szemben (de az államért, érvelt Paál, hisz a lokális viszonyokkal elégedett állampolgárok a békés állampolgárok³⁸) létrehozott decentralizált önkormányzatiság biztosíthatta volna. Ez a – minden nemzetállam utópiáját meghaladó – alternatíva volt tehát az az út, amelyen az új államjogi rendszerbe való belenyugvás járhatónak tűnt. Mind a Magyar Néppárt gyűlésein elmondott beszédeinek, mind vezércikkeinek és román politikusokkal szemben kifejtett nézeteinek a lényege az volt, hogy „társadalmi, gazdasági és politikai önkormányzat kell nemzeti életünk minden tagja és minden népterülete számára.”³⁹ Ezek után nem meglepő az az ünnepélyes fogadtatás, amelyben Paál és a *Keleti Újság* az Erdélybe látogató Jászit részesítette. „Jászi [...] koncepciói”, készítette fel Paál az erdélyi magyar közönséget, melynek a számára Jászi mint a volt Károlyi-kormány minisztere az ország széthullásáért felelősséget viselt, „mind olyanok, hogy a népkisebbségek intézményes kialakulásának ezekben van megvetve az alapja. Regionalizmus, kantonrendszer, nemzeti autonómia mind az ő tudományos munkálkodása nyomán kaptak névhasználatot [...] a Székelyföldnek, a Mezőségnek, Kalotaszegnek, Szatmár és Bihar vidékének magyar medencéi számára, továbbá a városok túlnyomó magyarságának a közéleti rendezésére ő követelte a területi autonómiák megvalósítását.”⁴⁰ Jászi a maga részéről romániai naplójegyzeteiben nemcsak idevágó politikai beszélgetéseit jegyezte fel (pl. Gogával, aki a Székelyföld autonómiáját Paál „rabonbánságával” állítólag megvalósíthatónak minősítette), hanem Paál aggodalmait is rögzítette. Emberismeretét mutatja tömör Paál-jellemzése: „...megható emberi nagysága. Csaknem nyomorban micsoda csodálatos tisztaság és jóság. Valóban megindultan búcsúztam

egy fajiságban, hanem *minden* fajiságban megvan az igazoltsága (...) ezt az igazságot nem bérelheti ki egy-egy nemzet a maga külön privilégiumának, hanem minden más faji és nemzeti törekvés javára is el kell ismernie (...) Nincs többségi és kisebbségi nemzet, hanem *minden* fajiság és *minden* nemzeti érzékenység: szerve az egész emberiség idegrendszerének...” Paál, Faji érzések igazoltsága, 131 és 133 (kiemelések az eredetiben).

³⁶ PÁN TLI K 1951/97, 1921. aug. 15., aug. 26., 1922. ápr. 19.,

³⁷ K. Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 87-104, 118-120.

³⁸ PÁN TLI K 1951/97, 1922. máj. 3.: „A központosító politika a regionalizmust egyértelműnek veszi az irredentizmussal, pedig az éppen a leghathatósabb ellenszer az irredentizmusra.”; K. Lengyel, A korai transzszilvanizmus, i.m.

³⁹ Idézet: Paál Árpád: A magyar probléma. Válasz Goga Oktávián felhívására. In: KÚ, 1923. febr. 4., 5.; azonkívül: „A Magyar Néppárt a Szövetség megmentéséért”. In: KÚ, 1922. júl. 18., 3-4.

⁴⁰ Paál Árpád: Jászi Oszkár nálunk. In: KÚ, 1923. máj. 17., 2-3.; azonkívül: „Kérdéseink Jászi Oszkárhoz”. In: KÚ, 1923. máj. 25., 3-4.; Paál Árpád: Le az álarccal! In: KÚ, 1923. máj. 27., 1.

tőle”.⁴¹ Az viszont, hogy a bukaresti „Revista Vremii” c. folyóiratban Paált jelölte meg, mint „kiváló értelmi képességgel és erkölcsi tartással felruházott ember”-t, az erdélyi magyarság hivatott vezéralakjaként, már visszaütött az így kiemelt személyre különböző intrikák formájában.⁴² Ennek ellenére publicisztikájában, naplófeljegyzéseiben és arisztokratákkal folytatott levelezésében Paál a következőkben is kitartott meggyőződése mellett. A „gróf és báró urak”-al szemben (báró Bánffy Ferencnek írt levelében) megvédte csoportja és a magyarországi baloldal („Peidlék és társaik igazi népi ereje és őszintesége”) politikai arcvonalát, s az önkormányzatot továbbra is a „népkisebbségi kérdés alapvető” megoldásának tartotta, mellyel az azt megvalósítók az ország integritását erősítenék.⁴³

A Horthy-rendszerrel szemben érzett ellenszenvé abban is megnyilvánult, hogy a határrevízió kérdése Paál számára vesztett súlyából, és vezércikkei, valamint ismételt naplófeljegyzései azt mutatják, hogy Erdélynek Magyarországhoz való visszatérését nem óhajtotta feltétlenül.⁴⁴ Reálpolitikusként felismerte azt is, hogy „irredentizmus most azért nem lehetséges, mert nincs nagyhatalom, amely pénzeln tudna vagy akarna ilyesmit. De mihelyt kialakul az új nagyhatalmi rend, melyben konkurrencia lesz az új Közép-Európa feletti presztízis, azonnal meglesznek az irredenták”.⁴⁵ A lehetséges új nagyhatalom mibenléte sem igen volt számára kétséges. Megvetéssel szögezte ugyan le az 1923-as Hitler-puccsal kapcsolatban, hogy a „kereszt csak kampók nélkül kereszt”, és a „kampós kereszt [...] másfelé mutató, mint amiből és amifelé az élet akar mutatni”, de tisztában volt azzal is, hogy „a romániai magyarság sorsa inkább függ attól, hogy mi lesz Németországgal, mint magától”.⁴⁶

II. Az átmenet évei (1924-1927/28)

„Progresszív magatartása ellene hangolta a pártvezetőséget, később (egyrészt, mert Erdélyben enyhülni kezdtek a világnézeti poentirozások, másrészt, mert a hivatalos vezetőség az

⁴¹ Jászi Oszkár Naplója 1919-1923. Sajtó alá rendezte Litván György. Budapest, 2001, 1923. máj. 21-22-23. feljegyzések, 372-373.

⁴² A cikket közli: Balázs Sándor: Jászi Oszkár és a „Revista Vremii”. In: Századok, 1985, 5-6, 1195-1234, itt: 1225. Jászi látogatásához még: Litván György: Jászi Oszkár. Budapest, 2003, 213-236. Az erdélyi magyar közvélemény reakciója: PÁN TLI K 1951/95, 1923. júl. 14.

⁴³ Sokatmondó levelét báró Bánffy Ferenchez (1924. febr. 18.) itt nem idézzük részletesen, mert ezt már megtette nyomtatásban Bárdi (Ismeretlen vízmosás, 168.). Az önkormányzatról szóló feljegyzés: „Az önkormányzat a népkisebbségi kérdés alapvető megoldása. Az önkormányzatban a lokálpatriotizmus az összetartó erő. A lokálpatriotizmus a hazaszeretet legőszintébb része. Ezt dobják ki az ország erkölcsi erői közül, mikor önkormányzatot nem akarnak.” PÁN TLI K 1951/97, 1924. febr. 26.

⁴⁴ „Erdély tartományi autonómiáját R. jogára alatt olyan alakulásnak hiszem, ahol mindenki megkapja a maga jövőjét. Nem kell mindjárt elszakadási tendenciára gondolni, mert komoly embernek nem lehet kedve a nehezen kialakult államhatárok zavarására”, PÁN TLI K 1951/97, 1921. máj. 20, hasonló értelemben: 1922. máj. 5., szept. 9., nov. 12. Az alternatívát számára egy, a szövetséges rendszerre alapozott „Dunai konföderáció” jelentette, l. PÁN TLI K 1951/97, 1922. jan. 22., márc. 31.; K. Lengyel, Korai transzszilvanizmus.

⁴⁵ PÁN TLI K 1951/97, 1923. dec. 21.

⁴⁶ Sorrendben az idézetek eredete: PÁN TLI K 1951/97, 1923. szept. 9., dec. 11. és szept. 18.

utóbbi években a Paál Árpádénál veszélyesebb baloldaliságokkal is találkozhatott) bekerült a pártvezetőségbe, s a két legutóbbi választáson, mint Szatmár megye képviselője a Kamarába is bekerült” – foglalta össze Osvát Kálmán majdnem sikertörténetként Paálnak a húszas években befutott karrierjét.⁴⁷ Osvát magyarázata rámutat egy lényeges jelenségre, amikor kiemeli, hogy a húszas években a magyar kisebbségen belül Paálnál baloldalibb áramlatok is léteztek. Osvát mint kortárs nem láthatta olyan világosan annak a változásnak a menetét, ami Paálban ezekben az években lezajlott, és a pártvezetőséghez való közeledésének előfeltétele volt, amint azt számunkra Paál naplófeljegyzései megőrizték.

Mielőtt gondolkozásában a konzervatív eszmék lassú növekedését kimutatnók, arra szükséges utalnunk, hogy itt egy nagyon bonyolult, sokgyökerű lélektani jelenségről van szó. Ez több, egymásnak tulajdonképp ellentmondó felfogás párhuzamos meglétét jelenti. Ha a korabeli forrásokat és a későbbi visszaemlékezéseket Osvát beállításával összevetjük, az derül ki, hogy Paál és elv-társai abban az időszakban inkább kudarcokon mentek át. Az 1922. dec. 28-án kimondott pártegyesülést – amikor hosszas előtárgyalások után a Paál-féle Néppárt és a Nemzeti Párt kimondták egyesülésüket Országos Magyar Párt néven⁴⁸ – a néppártiak veregségnek könyvelték el. „Botrányos, szégyenteljes, alvilági, hamiskártyás aljas puccs” révén ugyanis – fejezte ki felháborodását évtizedekkel később leírt önéletrajzában a Paállal bizalmas viszonyban álló György Dénes⁴⁹ -, a konzervatívok nem tartották be az előzetes megbeszélést, s az elnökségi, elnöki tanácsosi és intézőbizottsági tagok listáját nem paritásos alapon állították össze.⁵⁰ Noha Györgyöt emlékezete a volt néppárti politikusok bevonását illetően alaposan megtévesztette⁵¹, mind szóhasználata, mind az események bemutatása azt a megrázó kódoltatást illusztrálja, amin a hozzá közelálló csoport 1922 és 1924 között átment. Ezt próbálta meg a *Keleti Újság* vezércikkírója is ellensúlyozni, amikor a konzervatívok túlsúlyának tudatában úgy vélte, hogy „mikor egy egész népkisebbségi nemzet pártformációt választ a maga politikai törekvéseinek a fönntartására és elővitelére, akkor ez azt jelenti, hogy az a párt tulajdonképpen több a pártnál, mert az egy egész népnek a kifejezése”.⁵² A vezércikkíró, aki minden jel szerint maga Paál volt⁵³, az *egész nép* kifejezéssel és az ezzel a néppel szembeni

⁴⁷ Osvát Kálmán (Szerk.): Erdélyi Lexikon. Oradea-Nagyvárad, 1928, 270 (utánnomás: Marosvásárhely, 2002).

⁴⁸ Az egyesüléshez l. K. Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 186-191; Bárdi, Ismeretlen Vízmosság, 163, 166-168.

⁴⁹ Életrajzi adatait lásd: Köllő Károly: György Dénes. In: RMIL, II., G-Ke, 134-135.

⁵⁰ Idézet: György Dénes, Visszaemlékezés. TLI K 2788/99, 270.

⁵¹ „Kimaradtak a Néppárt összes alelnökjelöltjei: Paál Árpád, Zágoni István, dr. Albrecht Lajos, Nyirő József és a földműves Bárdos Péter. Őket csak az Elnöki Tanácsadó Bizottságba választották be“ állítja György, Visszaemlékezése, 270-271. Ezzel szemben tény az, hogy Paál egyike lett az alelnököknek, míg Zágoni és Albrecht bejutottak az Intéző Bizottságba, l. KÚ, 1922. dec. 29., 3-4.; György, Iratok, 412.

⁵² „A Magyar Párt országos megalakulása“. In: KÚ, 1922. dec. 28., 1.

⁵³ Emellett szól a stílus. Bárdi azt egyenesen „messianisztikusnak” minősíti (Ismeretlen vízmosság, 167).

felelősségtudatra való utalással próbálta tehát a párton belül létező (legalább) két áramlat közötti ellentéteket áthidalni.

Naplójában Paál az egyesülés – számára – mérvadó magyarázatát abban jelölte meg, hogy azt „az a kényszer hozta, hogy nem egyik másik pártirány, hanem maga a *magyarság egésze* esett megtámadás alá. Életnézeteink magunkról még nem tudtak kiképződni, de ösztönszerűségünk már azt kívánja, hogy míg ezek a nézetek kiképződnek is, egymásnak kell, hogy vessük a hátunkat. Egyik jobbról, másik balról, de közös támasztékot kell találnunk – a saját hátunkban.”⁵⁴ A közös nevezőre jutás ezek szerint egy közös ellenfél erős támadóerejének a tudatalatti („ösztönszerű”) felismerése volt. Az idézet jelentősége a „magyarság” fogalom bevezetésében rejlik: míg Paál eddig szinte kizárólag a „nép egészé”-ről beszélt és írt, s ezen a népen elsősorban a széles néptömegeket értette, most hirtelen a *magyarság* került olyan mértékben előtérbe, hogy annak megvédéséért az egység tető alá hozását is elfogadta. De mi és ki ellen volt szükség erre az egységre? Ez az ellenfél a hivatalos román politika, illetőleg a román politikusok első kisebbségellenes intézkedései voltak. 1922 végére, 1923-ra ugyanis a legoptimistábbak is felismer(het)ték, hogy a bukaresti államközpont az 1918 után egycsapásra több – különböző, sőt egymásnak ellentmondó kulturális, gazdasági, jogi és szellemi tradíciókkal jellemezhető – tartománnyal kibővült ország igazgatását nem úgy kívánta megszervezni, hogy az országrészek között fennálló különbségeket figyelembe vegye, illetőleg a kevésbé fejlett délkeleti országrészeket a fejlettebb nyugatiakhoz igazítsa.⁵⁵ Akár a „faji érzések igazoltságát” bizonygatta, akár a nemzeti kisebbségek önkormányzatának szükségességét fejtegette: Paál argumentálásából minduntalan kiérződik az 1920-as évek elején még hite, hogy megfelelő érveléssel és hozzáértő, felvilágosult politikai partnerrel a többségi nemzet részéről elérhetőek azok a politikai eredmények, amelyekkel a magyar kisebbség mint nemzeti entitás az új államjogi szerkezetek között is fennmaradhat. A politikai aktivitás sürgetése háttérben az az érvelés rejlett, hogy a bukaresti intézkedések szükségszerűen mellőzik a nemzeti kisebbség érdekeit, ha ez igényeit időben be nem jelenti. A Bukarestből jövő jelek ellenben az mutatták, hogy az államközpont – akár a magyar kultúrájú zsidókról, akár a magyarnyelvű iskolákról, a volt hivatalnokokról vagy a készülő új alkotmányban a kisebbségek létevel járó problémák kielégítő megoldásáról volt szó – a fenti elvárásoknak a legkisebb mértékben sem akart megfelelni. Ehelyett a nemzeti (etnikai) homogenizáció

⁵⁴ PÁN TLI K 1951/97, 1923. ápr. 13 (Kiemelés tőlem, H. Sz. F.).

⁵⁵ Ennek a szükségességéhez l. K. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 129-144. Az ehelyett véghez vitt centralizáló politikát tartományokra felbontva bemutatja: Livezeanu, Irina: *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle 1918-1930*. Ithaca, London, 1995.

programját létesítette – mint minden posztulált nemzetállam *raison d’être*-jét⁵⁶ – előnyben. A fenti naplói idézet bizonyossága szerint Paál kezdte már felismerni, hogy Bukarestben nem talál magának politikai partnert. A kérdés viszont, hogy mennyiben érintette mindez reményeit az önkormányzatra, a kutatás jelenlegi állásában még nem tisztázható.

Ami a kisebbségen belüli politikai irányzatokat illeti, 1924-es levele Bánffy Ferenchez és az előző fejezet elején idézett 1924-es naplófeljegyzése a jobb- és a baloldal között fennálló különbségekről azt mutatják, hogy a létrehozott pártegység ellenére Paál ekkor még mindig a régi dichotómiában gondolkodott. A mentalitásában mégis elkezdődött változások első jeleként értelmezhető viselkedése 1924 tavaszán, az OMP-ben Gheorghe Tătărescu által kirobbantott pártválság idején. A román államtitkár ugyanis az OMP vezetőségét a magyar-román megbékélés akadályaként bélyegezte meg, mert ez szerinte Budapest zsoldjában irredenta politikát folytat.⁵⁷ Paál, naplója tanúsága szerint, Jakabffy Elemérrel, Tătărescu fő magyar tárgyalópartnerével szimpatizált, aki amellet volt, hogy kisebbségpolitikai engedmények elérése érdekében akár a pártvezetőséget is le kell váltani. „A párt nem a vezetőségért van, hanem *a magyarságért*, éppen ezért a célravezető eszközökben a román közülethez kell alkalmazkodnia, és mindig a megfelelő formációt megalakítani” – támogatta Paál az OMP Intézöbizottságának 1924. május 24-i ülésén Jakabffyt.⁵⁸ Habár a kísérlet végülis nem sikerült, úgy tünik, hogy másfél évvel a párt létrejötte után Paál elérkezettnek látta az idöt a konzervatív szárny elleni támadásra. Mivelhogy még mindig elégedetlen volt pártjának a szélesebb néptömegekkel és a magyar kultúrájú zsidókkal szembeni politikájával, lassan érlelödni kezdett benne a felismerés, hogy neki magának kell ezirányban lépnie: „Ha a Magyar Párt továbbra is személyi kérdésekkel foglalkozik, legcélszerűbb abba hagyni a vele való közösséget, s teljesen magas, elvi szempontból kezelni különösen a két kihagyott csoport érdekét” – tisztázta magának a követendö politikai teendöket 1924. június elsején, a válság csúcspontján.⁵⁹ Itt aligha egy új párt alapítására gondolt, hiszen az Intézöbizottság fent említett ülésén Paál épp úgy a pártegység szükségességét hangoztatta, mint egy Kós Károlyhoz intézett magánlevelében.⁶⁰

Ami Paálban 1924. második felétöl kezdve lezajlott – s aminek csupán a felületen megnyilvánuló eredménye volt kiválása a *Keleti Újság* szerkesztöségéböl –, nemcsak szemé-

⁵⁶ Friedrich Heckmann: Ethnos, Demos und Nation, oder: Woher stammt die Intoleranz des Nationalstaats gegenüber ethnischen Minderheiten? In: Gerhard Seewann (Szerk.): Minderheitenfragen in Südosteuropa. München, 1992, 9-36; Wolfgang Kessler: Die gescheiterte Integration. Die Minderheitenfrage in Ostmitteleuropa 1919-1939. In: Hans Lemberg (Szerk.): Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen. Marburg, 1997, 161-189.

⁵⁷ A belügyminiszter kísérletét elemzi Bárdi, Ismeretlen vízmosás, 177-191; K. Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 346-348.

⁵⁸ L. György, Iratok, 53 (kiemelés tölem, H. Sz. F.).

⁵⁹ PÁN TLI K 1951/97, 1924. jún. 1. A két kihagyott csoport a zsidók és a székelyek, akikről azelőtt írt.

⁶⁰ Az üléshez l. Bárdi, Ismeretlen vízmosás, 188, a levelet elemzi K. Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 320.

lyisége és világnézete alakulása szempontjából kulcsfontosságú, hanem a romániai magyar kisebbség két világháború közti történetének is talán legnagyobb jelentőségű fejleménye. Néhány elszórt megjegyzés és információ egyeztetéséből le lehet ugyanis vonni a következtetést, hogy a kortársak⁶¹ számára megmagyarázhatatlan kiválásának oka abban keresendő, hogy magára akarta vállalni a székelység érdekeinek (ezen ő a székely autonómiát értette) képviselőjét, és a zsidó-magyar egység létrehozásának a feladatát. A konzervatív pártvezetést erre nem tartotta képesnek, de hajlandónak sem, hiszen, - gondolkozott el még 1924 nyarán is a csucsai paktum „szerves hiányosságain” – : „...a magyarnyelvű zsidókérdés ki van hagyva belőle...”.⁶² De ennél is súlyosabb problémának tekintette a polgári-radikális beállítottságú Paál, hogy ez a vezetőség észre sem veszi (s ha felfigyelne rá, akkor sem küzdene ellene), hogy a román belpolitikai életben mindinkább radikális tendenciák kerülnek előtérbe: „Csucsá után a Gogától eredő antiszemita hullámok kezdtek keringeni, s másrészt valami fascista köd kezdett Averescuékhoz tapadni” (uo.). Paálnak az ilyen tendenciák elleni fellépéshez volt tehát szüksége egy orgánusra. Viszont Weiss Sándornak, a *Keleti Újság* igazgatójának az volt a véleménye, hogy „magyar apostolkodás nem fizetődik ki egy lapnak”.⁶³ Amellett, hogy egy erős Goga- és Averescu elleni orientáció lapja betiltását is maga után vonhatta, feltételezhető, hogy Weiss⁶⁴ vonakodott attól, hogy lekösse a lapot egy erősnek vélt pártellenes, illetőleg pártkritikus vonal mellett. Hiszen lapjának nem csupán erős konkurrenciával kellett erdélyi szinten megküzdenie, hanem általános politikai vonala miatt konzervatív pártpolitikusok részéről (pl. a Tătărescu ügyben) amúgyis kemény tűz alá került.⁶⁵ Paál sem zárkózott el egy ehhez hasonló érvelés elől: „egy kapitalista vállalatot, amely nem az enyém, nem kötelezhetek ilyen átalakulásra és az illető közéleti tervek önzetlen jellegével ellenkeznek is, hogy azt másnak a kapitalista vállalkozásához fűzzük s más tulajdonától várjuk a magunk cselekvésének a rizikó-vállalását”.⁶⁶ A látszólagos ellentmondást, miszerint Paál csupán a lap azelőtti, Weiss által addig is fenntartott arcvonalát akarta folytatni, a fenti Weiss-idézet (és magyarázata), valamint Paál egyik következő feljegyzése cáfolja meg. Míg az igazgatóság az ő kiválását a

⁶¹ Pl. Kacsó Sándor: Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések I. Bukarest, 1971, 371-386. Kacsó nem tud egyértelmű választ adni a kiválás okára s nagyjából Ligetire támaszkodik. De Ligeti (Súly alatt a pálma, 136., 180.) magyarázata sem kielégítő, amikor azt egyrészt Paálnak egy sztrájkmozgalomban való részvételével, másrészt azzal magyarázza, hogy a lap igazgatójának nem tetszett volna, hogy munkatársai „kisebbségi politikát” akartak csinálni a lapban. E politika mibenlétére Ligeti nem tér ki.

⁶² PÁN TLI K 1951/97, 1924. jún. 9.

⁶³ Ezekkel a szavakkal idézi őt Jávor Béla (életrajzi adatait lásd: RMIL, II., 496), Paál húszas és harmincas évekbeli kollégája Kacsóhoz 1972 márciusában írt levelében (a levél fénymásolata e tanulmány szerzőjénél). Az idézetet a több évtizednyi távolság és Jávor köztudott antiszemizmusa miatt természetesen óvatosan kell kezelni.

⁶⁴ Életrajzi adatait lásd: Osvát, Erdélyi Lexikon, 367.

⁶⁵ György Lajos: A romániai magyar időszakai sajtó öt esztendeje 1919-1923, Kolozsvár 1924. Konzervatív kritika: György, Iratok, 53-54.

⁶⁶ PÁN TLI K 1951/97, szept. 20.

közönségnek azzal magyarázta, hogy Paál politikailag le akarta kötni az újságot, Paál mellett kardoskodott, hogy „én taktikai lekötődést nem kívántam a laptól, csak egy korábbi álláspont mellett való kitartást”.⁶⁷ Ezek szerint valóban arról lehetett szó, hogy Weiss 1924 nyarán-kora őszén úgy érvelt Paállal szemben, hogy már nem akarja a lapot a korábbi szellemben kiadni. Mivelhogy Paál már régebb úgy érezte, hogy saját meggyőződését erőteljesebben kellene képviselnie és ezért a párt vezetőségével is szembeszállnia (de az egység, vagy éppen a párt megbontása nélkül), a szerkesztőségből való kiválása és egy új lap alapítása mellett döntött, amelynek „főiránya: a dolgozó [...] néptömegek demokráciájának szolgálata” lenne.⁶⁸ Egy másik ellentmondás⁶⁹ abból adódik, hogy a *Keleti Újság* Paál kiválása után mégis kitartott a korábbi politikai irányelvek mellett, sőt gyakran még radikálisabb lett mint korábban. Ez arra enged következtetni, hogy vagy Weiss gondolta meg magát, *miután* Paál elment a laptól, vagy pedig célja *kezdetől fogva* Paálnak a laptóli eltávolítása volt. Bármelyik magyarázatot fogadjuk is el – Paál néhány régebbi feljegyzése a második mellett szól⁷⁰ – ez a tapasztalata azzal a következménnyel járt, amint arra még visszatérünk, hogy Paálban személyes érzelmek keletkeztek, amelyek hosszabb távon zsidókhoz való viszonya módosulásához is hozzájárultak.

1924 őszén figyelmét a lapalapítás előkészítése és az OMP közeledő elnökválasztása kötötte le. A baloldal eleinte esélyesnek tűnő jelöltje Bernády György volt. Paál is őt támogatta.⁷¹ Októberben azonban Paálnak nem sikerült az Intézöbizottsággal Brassó helyett a nagygyűlés helyéül a liberálisabb Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt elfogadtatnia, hanem novemberben tehetetlenül élte meg a konzervatívok dominanciáját: ők az elnökválasztásig kijelölt öttagú direktóriumot (melynek Paál is tagja volt) feloszlatták, és gróf Ugron István személyében a saját táborukból jelöltet is állítottak.⁷² Az aktivisták térvesztése decemberben Brassóban folytatódott, ott ugyanis a konzervatívok populista hangulatkeltéssel meghiúsították a volt néppárti politikusok kísérletét arra, hogy a pártvezetőségben többségbe kerüljenek. Ezen túlmenően Paál alelnöki posztját is elvesztette.⁷³ A nagygyűlés lefolyása és eredménye Paál előtt feltárta a progresszív politika kilátástalanságát: „Halavány, sápadt arcán felhő borong

⁶⁷ „Paál Árpád“. In: KÚ, 1924. okt. 26., 2.; PÁN TLI K 1951/97, 1924. okt. 25.

⁶⁸ PÁN TLI K 1951/97, 1924. szept. 17.

⁶⁹ Ez feltűnt már a kortársaknak is, l. Kacsó, Virág alatt, iszap fölött, 372.

⁷⁰ Úgy tűnik, hogy 1920 nyarán Paálnak nem volt könnyű bekerülnie a szerkesztőségbe és a lapot a kívánt irányba elmozdítani: „Hosszú beszélgetés, miben W. úr mintha szabadulni igyekeznék tőlem” (1920. aug. 7.), „A szerkesztőségben. Belső élet zavarai, Kádár és Weisz (sic!) destruktív közbeékelődései. A kivonulás elhatározásai” (1920. okt. 1.), „Szerkesztőségi tárgyalás. Megegyezési hajlam a transzszilvanikus alapba oltott Jászi-koncepció irányába. Írásbeli fixirozásig elhalasztva” (1920. okt. 3.), „Megegyezésünk Weisszal a belső munkára...” (1920. okt. 18.).

⁷¹ Bernády életrajzi adatai: Osváth, Erdélyi Lexikon, 34-35; RMIL, I., 216.

⁷² L. György, Iratok, 58-74 (az Intézöbizottság 1924. okt. 18. és nov. 18. üléseinek jegyzőkönyvei).

⁷³ A nagygyűlés lezajlását és az ott uralkodó hangulatot leírja György, Visszaemlékezés, 272-274; azonkívül: KÚ, 1924. dec. 15., 7.

[...] néha tenyerébe hajtja homlokát és mozdulatlanul úgy ül ott, mintha az egész teremnek halk zsongása, a politika hullámai őt nem érdekelnék” figyelte meg őt a *Keleti Újság* riportere, és Paál egyik nyilatkozatából még napok múlva is „a rezignáció”-t érezte ki.⁷⁴ Naplójában Paál mégis azzal bátorította magát, hogy a nagygyűlés abban az értelemben foglalt állást a magyarnyelvű zsidókról és az autonómia-kérdésről, mint amilyenben ő évek óta dolgozott, úgyhogy „a magyar demokráciát Brassóban vereség nem érte”.⁷⁵

Hosszas előkészületek után 1925. április 25-én megjelent az *Újság*, Paál új lapja, amely anyagilag rosszul állt ugyan, de Zágoni István, Nyíró József, Szentimrei Jenő és a fiatal Kacsó Sándor személyében annál jobb újságírókat foglalkoztatott. A vezércikkek iránya megegyezett Paál addigi politikai elveivel, de hangvételük veszített a korábbiakat jellemző harciasságból és élből. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy ami a zsidókérdést és az autonómiaproblémát illeti, az 1924-es nagygyűlés Paál nézeteit magáévá tette. A magyarság elleni román intézkedések elítélésében, az ellenük való harc szükségességének hangoztatásában pedig a lap egy hullámhosszon volt a párttal. „Független demokrata orgánusra volt szükség, hogy korlátlanul írassunk a kisbirtokos földművelők, kisiparosok és kiskereskedők, az ipari munkások ügyéről” emlékezett vissza György Dénes.⁷⁶ Ezt az „orgánusmot” csoportja létre is hozta. Meglepetést okozott viszont, hogy Weiss Sándor *Keleti Újságja* ekkor balról előzte meg őket, a párt vezetőségét baloldaltól durván támadva, a magyar emigránsoknak, földművelőknek hatalmas teret átengedve s eképpen Paál *Újságját* túllicitálva. „Elérkeztünk oda, hogy az én oldalom felől is az én eljelentéktelenítésem végett folyik a harc, s így mindkét felől más külsőségek jelszavával az én háttérbe állításom a cél” csapódott le a *Keleti Újság* offenzívája Paál naplójában.⁷⁷ Volt lapja irányát Paál tehát mint szándékos áskálodást élte és ítélte meg, amelynek célja az ő politikai súlyának a kisebbitése és karrierjének a gerincbetörése. Ezt a tevékenységet naplójában „tolakodás”-nak, „tülekedés”-nek és „fészkelődés”-nek nevezi, s ebben az összefüggésben is értelmezendő mondása: „A Weisz Sándorok miatt nyomorognak a Krenner Miklóssok.”⁷⁸ Noha nem maradt fenn ezirányú forrás, feltételezhető, hogy Weissnak az 1926-ban elért képviselőségét Paál szintén értetlenséggel fogadta. Szellemi radikalizálódásának első jeleként vehető, hogy naplójában elkezdett fel-feltűnni a „zsidó” szó negatív mellékjelentésű jelzőként, vagy általánosítva a zsidó, akire állítólag bizonyos tulajdonságok

⁷⁴ „Egyhangú választás a brassói gyűlésen“. In: KÚ, 1924. dec. 17., 1.; „Utóhangok a brassói gyűlésről“. In: KÚ, 1924. dec. 24., 2. „A vezetésnek ilyen szervezése nem felel meg a magyar nép belső szociális erőinek...“ mondta Paál.

⁷⁵ PÁN TLI K 1951/97, 1924. dec. 21.

⁷⁶ György, Visszaemlékezés, 281.

⁷⁷ PÁN TLI K 1951/97, 1925. febr. 5.

⁷⁸ PÁN TLI 1951/97, 1926. okt. 13. Krenner Miklós (Spectator, 1875-1968) újságíró volt, életrajzi adatai: RMIL, III, 262-263.

különösen jellemzőek.⁷⁹ Az ilyen, távolságot mutató feljegyzésekkel párhuzamosan viszont 1925-ben továbbra is kitartott a magyar-zsidó egység mellett, elítélte a román törekvéseket, amelyek el akarták választani a zsidókat a magyar kisebbségtől, s becsülte – anyagi potenciáljukat: „ha a zsidóságot leválasztják rólunk, [...] a kulturális adózőképességünket herélik ki belőlünk...”.⁸⁰ Zsidókhoz való viszonyának, de saját polgári-radikális múltjának Rubiconját is Paál 1926 elején-folyamán lépte át. Az OMP-nek a kormánnyal való februári választási megegyezését a cionista *Új Kelet* erős és részben jogosult kritikában részesítette, rámutatva arra, hogy az OMP olyan kormánnyal lépett szövetségre, amelynek kisebbség- és magyarelles rendelkezéseit azelőtt maga is elítélte.⁸¹ Paálból – aki 1925 második felében az OMP megbízásából román politikusokkal tárgyalásokat folytatott⁸² – erre kitört a felgyülemlett keserűség: „Soha ilyen lappangva izzó gyűlöletet a magyar ellen nem láttam. Zsidók, szocialisták, nemzetipárti románok lihegtek ellenünk: ugyanazok, akik szétszaggatták Erdélyt a magyar uralom alól. Nagyon kijózanodtam. Hát az én 6-7 éves filoszemitizmusom után így kellett csalódnom az un. magyar zsidóságban?”⁸³ A több tekintetben árulkodó kifakadás valószínűsíti a feltételezést, hogy Paál saját „filoszemitizmus”-áért (amelynek funkcionális szerepére az előző fejezetben utaltunk) az egységes tömbnek („zsidóság”) tekintett zsidóktól valamilyen ellenszolgálatot várt. Ennek az elmaradása, illetve a zsidók részéről kapott kritika olyan retorikát váltott ki belőle, amely ellen a 1920-as évek elején ő maga küzdött a legerősebben, amikor azt jobboldali konzervatívok részéről tapasztalta: Ekkor vette át először a Horthy-rendszer egyik antiszemita szólamát, a zsidók bűnrészességének tételét hangoztatva az ország feldarabolásában.⁸⁴ „Kijózanodás”-ának a következő hónapokban több jelét is adta, a legegyértelműbbet abban a naplófeljegyzésében, amelyikben az antiszemita létéért magukat a zsidókat okolta, mert nem „szántóvetők” vagy ipari foglalkozást űzők, hanem „osztályhelyzeti privilégiumokat” keresnek.⁸⁵ Amellett tehát, hogy egy történelmi fejlődés eredményét ignorálta, amelyet maguk az érintettek alig befolyásolhattak, átvette Paál ekkor a mindenkori populista jobboldal érvelésrendszerét is.

De az 1926-os év nemcsak Paál antiszemita megjelenésének és kibontakozásának éve, hanem szellemi-politikai fejlődése konzervatív irányba való fordulásáé is. A román politikusokkal való fentebb említett tárgyalásainak előzményei még 1924 decemberére vezethe-

⁷⁹ Pl. „Leitner Mihály úr, a dévai díszmagyar zsidó ügyvéd...“, PÁN TLI K 1951/97, 1925. febr. 16.; „Hát az igaz, hogy van a zsidóban ideges tolokodás...“, 1925. ápr. 19

⁸⁰ Idézet: PÁN TLI K 1951/97, 1925. dec. 16.; azonkívül: 1925. dec. 7., dec. 17.; „Paál Árpád fejtegetései az iskolákról”. In: Újság (következőkben: Ú), 1925. júl. 3., 11.

⁸¹ L. ÚK, 1926. febr. 6., 9., 10.; az egyezményhez l. K. Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 346-360.

⁸² L. K. Lengyel, Auf der Suche nach dem Kompromiß, 346-360.

⁸³ PÁN TLI K 1951/97, 1926. febr. 19.

⁸⁴ Befolyásolhatta ebben talán, hogy éppen akkor olvasta Szabó Dezsőt, l. PÁN TLI K 1951/97, 1926. febr. 20.

⁸⁵ PÁN TLI K 1951/97, 1927. jan. 7.

tők vissza. Ekkor őt a konzervatív szárny két vezető lépviselője, Grandpierre és Ugron (a frissen megválasztott elnök) a pártirodába hívták.⁸⁶ A pártvezetőség észrevette ugyanis, hogy a nagygyűlésen elértekkel túllőtt a célon, s kompenzációképp felkérte Paált a vezetésben való közreműködésre. Ekkor ezt Paál még megtagadta, de 1925 őszén már több ízben közvetített a kormány és a vezetőség között. A vezetőségnek ezek szerint sikerült őt újból bevonnia a felsőszintű politizálásba, amihez Paál kívánsága is hozzájárulhatott, hogy együttműködésével elhatárolja magát volt igazgatójától, Weisstól, s a *Keleti Újság* akkori vonalától. Intenzív kapcsolatai a pártvezetőséggel, melynek utasításait a román politikusokkal folytatott tárgyalásain képviselnie kellett, és ugyanakkor szerzett tapasztalatai, hogy a regáti politikusok sokat ígérnek, de keveset tartanak meg⁸⁷, a jelek szerint addigi politikai ideáljainak az átértékeléséhez vezettek: „Előbb megtartani kell valamit, hogy aztán tovább lehessen haladni. Radikalizmus konzervativizmus nélkül = üresség” – gondolta újra saját korábbi politikai vonalát.⁸⁸ Megtartani viszont volt polgári-radikális csoportja is a kisebbség magyar identitását akarta, csak épp a (párt, illetve a kisebbség) vezetőségét szerette volna más kezekben látni.

Ezért fogható fel Paál előbbi megjegyzése a konzervatív pártvezetésbe való beilleszkedés-ként. De a polgári-radikalizmustól való elhatárolódásának több más külső és belső jele is van. Míg Paál ugyanis a húszas évek elején a jobb- és a baloldal közötti ellentéteket és különbségeket pontosan meghatározta és erőteljesen dolgozott saját oldalának a felülkerekedésén, a pártvezetésbe való bevonásával párhuzamosan gondolkodása és politikai horizontja formailag egydimenzióssá vált. Ez tartalmilag ezt jelentette: „Nincs kétféle gondolkozású magyar. Aki másképp gondolkodik, az nem magyar, csak másnak kibicelő”.⁸⁹ Innen már csak egy lépés volt addig a kijelentésig, hogy „magyarpárti a romániai országos politikában nem lehet se jobbpárti, se balpárti. Csak népkisebbségi küzdő lehet. Cél: a magyarság...”⁹⁰ Így adott helyet korábbi erős szembenállása a „báró és gróf urak”-kal egy egységesítő gondolkodásmódnak, amelyik szerint a kisebbség politizálásának mindenek felett álló célja a magyarság (vélt vagy igazi) politikai egysége.

Paál közeledése a pártvezetéshez nem maradt eredménytelen. Senki más, mint Ugron István pártelnök jelentette be az Intézőbizottságban néhány nappal a fenti, a polgári-radikálisokat elítélő feljegyzése után, hogy az elnöki tanács egyhangúlag Paált javasolja egy megürese-

⁸⁶ PÁH HRM MS 7651/207 (1924. dec. 19. ill. 22.).

⁸⁷ „Minden jóakarató együttműködésnek kétségbeejtően vigasztalanak a kilátásai“ volt Paál mérlege, miután a kormány az 1926 februári helyi választásokon előzetes ígéreteit megszegte, l. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 360.

⁸⁸ PÁN TLI K 1951/97, 1926. márc. 9.

⁸⁹ PÁN TLI K 1951/97, 1926. febr. 22.

⁹⁰ PÁN TLI K 1951/97, 1926. márc. 5. E hónap végén: „Minden magyar magyarpárti; tehát aki nem magyarpárti az nem magyar“ (márc. 31).

dett elnöki tanácsi hely betöltésére. Az Intézőbizottság maga őt e tisztségbe szintén egyhangúlag meg is választotta.⁹¹ Ezek szerint 1926 tavaszán Paál már a konzervatívok (Gabányi Imre, Teleky Arthur, Thury Kálmán, Roth Hugó⁹²) által uralt elnöki tanácsban is elfogadható személy volt. Ennek köszönhetően nemsokára az OMP képviselőjeként a román parlamentbe is bejutott. Ilyen sikerek és pozíciószerezés után aligha meglepő, hogy a „demokratizmus folytonos emlegetése” számára hirtelen „középosztályon belüli főka-vitá”-vá vedlett át, ami „csak a politikai vezetésben helyet nem kaptak lármája.”⁹³ Hogy a parlamenti csoport őt bízta meg a „magyar-zsidó” témával, bizonyára régi cikkei hatásának tudható be, hiszen a naplójában elvéve már fel- felbukkanó zsidóellenes gondolatokat még nem képviselte nyilvánosan.⁹⁴

Habár 1925-ben az *Újság* előállítási költségeinek fedezésére Paál feláldozta saját – az összes költségekhez mérve tulajdonképp szerény (egy házas telek) – vagyonát, a lap anyagi problémái nem csökkentek, és a csőd veszélye állandóan fennállott.⁹⁵ A kiutat az OMP közbelépése jelentette, ami a lapot 1926 decemberében megvette. Ezáltal a párt hivatalos orgánummá lett. Ideológiailag természetesen a párt elkezdte befolyását érvényesíteni, ami a szerkesztőségnek és (György valamint Kacsó szerint magának) Paálnak sem volt tetszésére.⁹⁶ Pártpolitikailag viszont Paál 1926 őszén a vezetőséghez való hűségéről tett tanúságot, amikor a Krenner Miklós által szervezett ún. reformmozgalomban annak ellenére sem vett részt, hogy Krenner az első gyűlésre neki is meghívót küldött.⁹⁷ A mozgalom céljai között ugyanis Paál régi követelése, a pártvezetőség demokratizálása is szerepelt.⁹⁸ A mozgalomtól való távolmaradása azonban csak másodsorban hozható összefüggésbe a párttal valószínűleg már folyó tárgyalásokkal az *Újság* anyagi felkarolásáról. Hiszen naplófeljegyzéseiből nemcsak a mozgalommal szembeni ellenszenvét lehet kiolvasni, hanem azt is, hogy Weiss Sándor jelenléte abban különlegesen irritálta – végülis az ő potenciális helyét és szerepét vette át.⁹⁹ Weiss *Keleti Újságja* ellenben felkarolta Krenner mozgalmát, noha Weiss szintén képviselő volt. Ezáltal a nyilvánosság számára az a groteszk helyzet állt elő, hogy a még mindig polgári-radikálisnak vélt Paál hirtelen szembe került azzal a lapigazgató Weissal, aki Paál eredeti felfogásával rokon nézeteket vallott. „Ez aztán az igazi pálfordulás, sőt Paál-fordulás!” mutatott rá látszólag a

⁹¹ György, *Iratok*, 78 (Jegyzőkönyv az Intézőbizottság 1926. márc. 14.-i üléséről).

⁹² Gabányi és Thury személyéhez l. György Dénes visszaemlékezését.

⁹³ PÁN, TLI K 1951/97, 1926. júl. 22.

⁹⁴ György, *Iratok*, Jegyzőkönyv a parlamenti csoport 1926. júl. 1-i üléséről, 263.

⁹⁵ Lásd György, *Visszaemlékezés*, 284-286; Kacsó, *Virág alatt, iszap fölött*, 397-400.

⁹⁶ Kacsó, *Virág alatt, iszap felett*, 403-409; György, *Visszaemlékezés*, 289-290.

⁹⁷ L. K. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 319.

⁹⁸ A mozgalomra vonatkozó forrásokat György Béla tette közzé: *Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926-1927)*. In: *Magyar Kisebbség*, 2003, 1, 123-146.

⁹⁹ PÁN TLI K 1951/97, 1926. okt. 13., okt. 15., nov. 12.; azonosítva: PÁH HRM MS 7651/208, „Feljegyzéstörvények a népkisebbségi pártokról, a reform csoportokról...” f. 4.

dolog lényegére Győri Ernő újságíró.¹⁰⁰ Azért csak látszólag, mert Paálban – amint azt e fejezetben dokumentálni igyekeztünk – nem egy hirtelen, egyik-napról a másikra végbement világnézetváltás zajlott le, hanem egy lassú és fokozatos, külső és belső nyomásokra, ítéletekre és tévítéletekre alapuló fejlődés. Ezért Paál tiltakozása valamennyire még jogos is volt: „Engem 90 fokos pálfordulatosnak mondanak. Mit adtam fel? Semmit a népszerűtetemből és szegénységemből. Csak önző truppot hagytam ott, de ma is magyarpárti vagyok, mint voltam s ma is kulturális autonómiáért, nemzeti kataszterért, székelyekre támaszkodó magyar politikáért, népi megalapozásokért küzdök mint régen (...)”.¹⁰¹ Attól eltekintve, hogy a zsidók megítélésében végbement nézetváltozását ugyanúgy elhallgatta, mint az egymásnak ellentmondó politikai szárnyak létjogosultságát illető kételyeit, főleg a „népi megalapozás”-t illetően igaza volt. Ellenben ellentétes előjellel, mint még néhány évvel azelőtt.

1926 után Paál világnézete az antiszemitizmus fele való eltolódás és konzervatív tételek átvétele mellett – mindkettőre már rámutattunk – még egy igen fontos kérdésben megváltozott. Ezt legjobban a „nyitás-zárás” és a „nyíltság-zárkózottság” ellentétpárra hivatkozva lehet megmagyarázni. Mindkettőt a romániai magyar kisebbség egészére, és a román többséghez való viszonyára alkalmazta. Ez a viszony Paál szerint attól a szereptől függ, amelyet a magyar kisebbség az államban (és igazgatásában) betölthet, másrészt viszont nem csupán e csoportnak a többség irányába való elmozdítása volt Paál célja. Legalább akkora mértékben várta el a húszas évek elején, hogy a többségi nemzet is – képletesen szólva – elébe jöjjön a kisebbségnek, s ezt (illetőleg aktivista szárnyát) felkarolja és az állam (politikai-közigazgatási) életébe bevonja.¹⁰² Ehelyett Paál mindennek az ellentétét tapasztalta: az 1923-as alkotmány a kisebbségek létéről jóformán tudomást sem vett; a román orthodox egyházat a többi előtt előnyben részesítette; az 1925-ös iskolatörvény első lépés volt a kisebbségi felekezeti iskolák elrománosítása felé; a zsidó vallású magyaroknak megtiltotta magyar nyelvű iskolák látogatását; a kisebbségeket román politikusok mindinkább „idegenek”-nek nevezték; az erdélyi városok romanizálását tervezték, s végül román „tudósok” a székelyeknek a románoktól való leszámazását kezdték bizonygatni. Mindez Paált rádöbbenetette arra, hogy a többségi politikusok

¹⁰⁰ Kacsó, Virág alatt, iszap felett, 463-464.

¹⁰¹ PÁN TLI K 1951/97, 1926. nov. 12.

¹⁰² Precízen megfogalmazta ezt Paál egyik vezércikkében a Magyar Szövetség egyik ülése után *Nemzeti életünk elismertetése* cím alatt: „A magyar nemzetegyeniségnek, mint közjogi alanynak és az ország többi nemzetei mellett szintén egyik államalkotó tényezőnek az elismeréséért egyhangúlag és ünnepi lelkesedéssel szót emelt a magyarság augusztus hatodikai nagygyűlése (...) Nemzeti életének az elismerését, annak alkotmányos tényezővé fejlődését minden magyar társadalmi réteg, minden osztály, konzervatív és haladó egyaránt kívánja (...) Itt tehát Románia államalkotó életfolyamata egy egész népkisebbségi nemzet életigényével találkozott. Most az a kérdés, vajon ez a találkozás milyen kifejlődésű lesz a továbbiakban. Az államalkotó életfolyam fölveszi-e magába a hozzáérkezett nemzeti életigényt, vagy elzárja előle a maga medreit...” KÚ, 1922. szept. 1., 1.

nem hajlandók sem a kisebbségnek mint egyenjogú félnek az elismerésére, sem a nemzetállamtól mint céltól való eltávolódásra, tehát ilyen irányú reményei – illúziók.¹⁰³

Politikai csalódásához 1927-től a kisebbség gazdasági helyzete különböző oldalainak felismerése is társult: a román államra az esküt megtagadó, s ezért nyugdíjat nem kapó volt tisztviselők gazdasági nyomoráé, a bankok magas kamatai alatt szenvedő magyar földművesek és dolgozók anyagi problémáié és az új állam gazdasági infrastruktúráiból kiesett magyar munkanélküliek kétségbeejtő helyzetéé. „A népkisebbségi kérdés kínos osztálykérdés”, vonta le Paál következtetéseit, s az előbb felsorolt csoportok helyzetének nemzetiségi vonatkozásait (talán kissé túlozva) a következőképp fejtette ki: „A népkisebbségi munkás, iparos, földműves, cseléd, szolga s egyéb kisember sorban csak a néptöbbségi munkás, iparos, földműves, cseléd és szolga után jöhet...”¹⁰⁴ Tudásától, képzettségétől függetlenül a többségi nemzethez tartozó mindig előnyben van a kisebbséggel szemben, volt karácsonyi eszmeváltásának kvintesszenciája, s az ebből a magyar kisebbségre nézve sértő és hátrányos helyzetből való kiút keresése ettől az időtől kezdve Paál egyik legfontosabb érdeklődési területévé vált. Érdekes, hogy a kiutat ekkor (1927-ben) még nem az államjogi hovatartozás megváltoztatásában látta és kereste. A Rothermere-akcióval kapcsolatban egyik magánjellegű feljegyzésében egyértelműen kifejezte kétségét annak őszinteségét illetően: „A Rothermere-akciót különben is mi csak bizonyos angol világtervek föleresztett kísérleti léggömbjének látjuk. Nagy sakkjátéknak, amiben Középeurópa népeit, köztük a magyarokat is sakkfiguráknak használják [...] Az itteni magyarság [...] a politikai határkérdéseket lezártaknak tekinti, azok vitatását idejemen dolognak látja. Az itteni magyarság csak abban bízik komolyan, hogy a mai államhatárok között is a szomszédállamok olyan nemzetközi megegyezésekre juthatnak, melyek a többfelé osztott rokon népfajok gazdasági és kulturális együttműködését lehetővé teszik, s így a politikai államhatárok merevségét elközömbösítik.”¹⁰⁵ A nemzetközi fejleményekben Paál ezek szerint még nemigen fektetett konkrét reményeket. Belpolitikailag ugyanakkor a kisebbséggel szemben hátrányosan megkülönböztető bánásmódot kellett megfigyelnie, és annak (az épp uralmon levő párttól független) állampolitikai jellegét felismernie.¹⁰⁶ Ez vezetett oda, hogy a magyar kisebbség gazdasági problémáinak megoldására a receptet 1927-1928-tól abban vélte

¹⁰³ Csalódásának cikkeiben adott hangot: „Az olyan helyzet, mikor kormánytól ellenzékig minden politikai csoport csak egy jogokat kérő és jogokat váró népre sűjt reá, ez a közös mozdulat világossá teszi a legegyszerűbb szemlélő előtt is, hogy itt nincs megértő és felemelő felfogás más népcsoportok iránt (...) Le kell vonnunk tehát a következtetést, hogy a magunk élete iránti megbecsülés hajnalodását hiába hittük, ebben a szép hitünkben csalódtunk”. In: Ú, 1927. márc. 7., 1. Hasonló értelemben: Ú, 1927. ápr. 3., 3.

¹⁰⁴ Paál Árpád: A népkisebbségi kérdés kínos osztálykérdés. In: Ú, 1926. dec. 26., 17.

¹⁰⁵ PÁH HRM MS 7651/232 „Az OMP 1927. őszi választási stratégiájáról és a Rothermere-akcióról”, f. 4.

¹⁰⁶ Néhány cikk, melyekben Paál 1927-ben a kisebbség ellen irányuló román politikát kritizálja: „Többnyelvű dicséret és egynyelvű elégedetlenség”. In: Ú, 1927. febr. 13, 1.; „A városok romanizálása”. In: Ú, 1927. febr. 14, 1.; „Főlemelt öklök között”. In: Ú, 1927. márc. 7., 1.; „Kisebbségek a nemzetközi fórumok előtt”. In: Ú, 1927. ápr. 3., 3.

megtalálni, hogy népcsoportja összes szellemi, anyagi és morális erejét valamint tartalékát egy irányba próbálta mozgósítani: „Magunkban a megváltó erő”¹⁰⁷ lett Paál krédója. Egy kisebbség öntudatos összetartása társadalmi, gazdasági és szellemi téren sikeres védekezés lehet az elnemzetlenítő többségi politikával szemben. A társadalmi összefogás legerősebb megnyilvánulásának Paál azt a fajta elkülönülést tekintette, amely (amellett, hogy hosszabb távon önkormányzattal függött össze) mind konkrét, mind átvitt értelemben külön (földrajzi és szellemi) területet mondhat magáénak. „Nem lehetne annyi életterület nekünk is meghagyni, hogy néprétegünk sajátmagából értelmiséget merhessen magának képezni...?” tette fel Paál az inkább retorikus kérdést.¹⁰⁸ A fontos fogalom itt az „életterület” szó, amin ő minden ideológiai vonatkozástól függetlenül egyelőre azt értette, hogy főleg gazdasági szempontból a kisebbségnek szüksége (és számbeli nagysága, valamint akarata elleni államváltoztatása miatt joga) van egy olyan „területre”, amin az azzal együttjáró problémák, feladatok és lehetőségek csak az ő döntési kompetenciájába esnek. A román nyelvnek a hivatalokban kötelezővé tételével, román tisztviselőknek a jóformán színmagyar területekre való kinevezésével viszont a kisebbség jogai még a Székelyföldön sem érvényesülhetnek korlátlanul. A „visszatérés önmagunkba” megakadályozhatja, hogy „kultúrzónákkal is, telepítési zónákkal is, a kisebbségek nemzeti hovatartozásának erőszakolt korlátozásaival is” e nemzeti kisebbségek gazdasági és szellemi előrehaladásukban, valamint (továbbgondolva) etnikai identitástudatukban megsérülhessenek.¹⁰⁹ Egy igazi társadalmi összetartás, kristályosodott ki Paálban a meggyőződés, „nem engedi, hogy anyagi és erkölcsi javaink rajtunk kívül álló politikai vagy gazdasági érdekek martalékai legyenek. Abbahagyjuk az ilyen irányú keveredéseket, s csak kizárólag a magunk javára és magunkért dolgozunk. [...] Ezzel gyermekeink részére is biztosítjuk azt a népterületet, amit ma még elfoglalunk [...] az abban szükségessé váló foglalkozásokat és kereseteket nem adjuk más idegennek, hanem fönntartjuk gyermekeink boldogulására.”¹¹⁰

Ezzel Paál áttért a „zárt” társadalom hirdetésére, ellentmondva saját korábbi elveinek. A fenti idézet lényege ugyanis nem más – mégha a többségi nemzet nyomására adott reakcióként jött is létre – mint a saját kisebbség elszigetelésének és befele fordulásának („magunk” java, dolga, embere) a szükségessége. Ehhez még ethnocentrizmus is járult, amennyiben a kisebbség által dominált régiókban az összes ottani munkalehetőségeket a kisebbséghez tartozók számára akarta rezerválni („nem adjuk más idegennek”). Az újkor egyik lényeges tartózkodásának - a munkahelyi mobilitásnak és munkalehetőség szabad választásának – a semmibeve-

¹⁰⁷ Ez a címe vezércikkének, in: Ú, 1927. ápr. 18., 1.

¹⁰⁸ „Magyarok múltja és jövője Romániában“. In: Ú, 1927. jún. 6., 1.

¹⁰⁹ Idézet: „Békeszerződések“. In: KÚ, 1928. jún. 25., 1-2.; „Visszatérés önmagunkba“. In: KÚ, 1928. okt. 15., 1.

¹¹⁰ „Visszatérés önmagunkba“. In: KÚ, 1928. okt. 15., 2.

vésével a középkori privilégiumokhoz való visszatérést¹¹¹ propagálta. 1928-ra kialakult ugyanakkor meggyőződése, hogy a kisebbségnek a produktív mesterségeket kell előnyben részesítenie, mert a közigazgatásbelieket és az intellektuálisakat *idegenek* és *élősdiek* foglalják el. De ebből az is következik, hogy ezeket tőlük el kell venni. Ennek a lassan kiformalódó, románok ellen irányuló beállítottságnak a kiváltó okaira már rámutattunk. A magyar kisebbség politikusai ezeknek az okoknak tudatában voltak. Paál viszont azok közé tartozott, akik ezt a felismerést a leghamarabb mondták ki és belőle a legradikálisabb konzekvenciákat vonták le. Ez a szellemi metamorfózis gondolatvilágában később is fontos szerepet játszik.

A zárt társadalom elképzelésével Paál ugyanakkor kivitte a nyilvánosság elé a párt egységéről vallott, mindaddig csak a naplójába lejegyzett felfogását, hiszen egyértelmű volt, hogy az a „tömegösszetartás” és „tömegező”, aminek Paál a Magyar Pártot hirdette a kolozsvári szerveztben elmondott székhelyi elnöki beszédében¹¹², csakis akkor lehetséges, ha a követett célokról és utakról azonos vélemény uralkodik.

Új posztja elfoglalásával Paál az 1927-es évet legalább részben pozitív eredménnyel zárhatta, miután ez év augusztusában az a kellemetlen meglepetés érte, hogy a pártvezetőség lapját egyszerűen megszüntette. A lépés előzményei közé tartozott, hogy a párt felvásárolta a *Keleti Újság*-ot, hogy véget vessen igen erős pártellenes kritikájának. Paál mint engedelmes pártkatona nem szállt a párthatározattal szembe, habár lapjától való megfosztását életműve (egy részének) szétzúzásaként élte meg.¹¹³ Az *Újság* szerkesztősége szétszóródott: Nyirő és Zágoni a *Keleti Újság*hoz tértek vissza, Kacsó nemsokára a *Brassói Lapok*hoz váltott. Paál képviselősége mellett újból a *Keleti Újság* számára írt vezércikket 1931 őszén történt kiválásáig, minthogy az új laptulajdonos a neki járó végkielégítést csak e feltétellel folyósította.¹¹⁴

III. A jobboldali Paál Árpád. 1. A kezdeti évek (1928-1932)

Paál Árpád gondolatainak, elképzeléseinek és (főleg a harmincas években keletkezett) geopolitikai terveinek lassú alakulása teszi szükségessé a megkülönböztetést a jobboldali pártpolitikus kezdeti évei és a kiforrott, nézeteit 1933 után nyilvánosan is valló lapfőszerkesztő későbbi korszaka között.

A Paál világnézetében végbement változásokban 1926 után az újabb fordulatot hozó évnek 1928-at tekinthetjük. Az 1927/1928-ban kidolgozott *zárt kisebbségi társadalom* elve mellé

¹¹¹ „Ha Románia mai vezető férfiai ott volnának a népek önkormányzati képességének a tiszteletében, ahol a középkori államok voltak, igen meg lehetnénk elégedve.” In: „A strucc csak félig húzta ki a fejét”. In: KÚ, 1928. júl. 30., 4.

¹¹² „Paál Árpád elnökle alatt alakult meg a kolozsvári Magyar Párt új elnöksége”. In: KÚ, 1927. dec. 7., 3.

¹¹³ Kacsó, Virág alatt, iszap fölött, 519-523; György, Visszaemlékezés, 293-296; PÁN TLI K 1951/97, 1927. aug. 14.; Kacsó Sándor: Hazudni pedig nem szabad... In: Brassói Lapok, 1936. nov. 1., 1.

¹¹⁴ PÁH HRM MS 7651/781/1, f. 6.

ugyanis most lép két olyan aspektus, amelyek nélkül későbbi propagandája a nemzetiszocialista Németország mellett aligha volna megmagyarázható. Naplójában a korabeli revíziós irodalom szellemileg talán egyik legigényesebb magyarázatát nyújtva, Paál oda konkludál, hogy jóllehet a romániai magyarok magukat szubjektíve nem érezték kisebbségnek mégis az ezzel járó sorsot tív évig elviselték, anélkül, hogy különösebb eredményt értek volna el. E sikertelenség igazolja annak a gondolatnak a helyességét, hogy mostmár sorsuktól szabadulni akarnak, mert ez az akarat egy, a „rossz béke revízió”-ját követelő *történelmi dinamika* kifejeződése.¹¹⁵ Ez a dinamika viszont bizonyos „nemzetközi feszültségek és mozgalmak” dinamikájának a része, ágyazta be Paál óhaját nagyobb kontextusba. A vele járó kiutat felvázoló érvelésének érdekessége nemcsak abban rejlett, hogy azt kissé más formában már 1920 körül hirdette¹¹⁶, hanem komplex spekulatív mivoltában is. „A népkisebbségi egyezmény 11. szakasza szerint székely és szász kulturális autonómia kiküzdésének a magyar és német kisebbségi politika élére való állítása [...] küzdés az államban, mely egyúttal a békerevíziós irányt is segíti.”¹¹⁷ Ezt következőképp magyarázta: ha a román állam nem adja meg a kulturális autonómiát, akkor bebizonyítja, hogy nem képes a kisebbségi kérdés megfelelő módú, a nemzetközi szerződésekben általa aláírt elvek szerinti alkalmazására. Ezáltal viszont az is bebizonyosodik, hogy a háború utáni kísérletek a népkisebbségi jogok megoldására csődött mondtak – vagyis, bizakodott Paál, vissza kell térni a *status quo ante*-hoz. Ha pedig a román állam megadja azt az autonómiát, akkor meg kell engednie a hozzá szükséges szoros kapcsolatokat az „anyanemzet”-tel, és létre kell hozni egy szükséges nemzetközi protektorátust is. Ez a fejlemény viszont már szinte egy békerevízió erejével bírna, s ennél fogva ahhoz, hogy a kisebbség mégis a jelentéktelenebb autonómia mellett döntsön, a mostani államnak még több engedményt kellene nyújtania: „így ez is a határkérdések új rendezésének, illetve a régi határok közötti új népkisebbségi jogok rendszerének kialakulására vezet” (uo.).

Ebben a naplófeljegyzésben Paál három olyan aspektust taglal, amelyek számára azelőtt legfennebb másodlagos jelentőségűek voltak: a revízió kérdését, a kulturális autonómia tárgykörét és az ezzel összefüggő székely-szász együttműködés problémáját. A revízióra vonatkozó nézetei azért lényegesek, mert ettől fogva Paál mindvégig párját ritkító nyíltsággal kitartott mellettük. A székelyeket megillető kulturális autonómiával azonban Paál a húszas évek eleje óta nem foglalkozott, mert főleg a katolikus egyház, de konzervatív politikusok is ebben olyan eszközt láttak, amelyik a magyarság egységét megbonthatja. A legnagyobb nóvum a székely-szász, illetve a magyar-német közös érdekek propagálásában található. Ez Paál gondolatai

¹¹⁵ PÁN TLI K 1951/97, 1928. máj. 23.

¹¹⁶ L. K. Lengyel, *Auf der Suche nach dem Kompromiß*, 120, 123.

¹¹⁷ PÁN TLI K 1951/97, 1928. máj. 23.

közt később is állandóan kimutatható. Mi lehetett ennek a hármas nézetváltásnak a kiváltó oka, és annak a magyarázata, hogy ezek a kérdések gondolkodásában ezután mind nagyobb nyomatékot kaptak?

E kérdésre a feleletet a hármas problémafelvetés elején találjuk, ott, ahol a probléma bel- és külföldi gyökereiről van szó. A belföldi gyökerek között nem csupán azt a „tíz év elég volt” hangulatot kell megemlítenünk, amely 1928-ban Paál több politikai és újságíró kollégájánál is kimutatható.¹¹⁸ Legalább ugyanilyen fontosságú volt az erdélyi román társadalomnak a lassú szembefordulása a regáti pártok Erdély ellen irányuló centralizáló politikájával. E változás mozgatórugója és egyben haszonélvezője az erdélyi gyökerű Nemzeti Parasztpárt, kulminációs pontja pedig az a gyűlés volt, amelyet ez a párt 1928 májusában Gyulafehérvárra hívott össze. A románok közti nemzeti érzés összekötő erejét félreismerve a magyar kisebbségi politikusok abban bíztak, hogy az erdélyi román és magyar elégedetlenség számára közös nevezőt lehet találni, és ez például az 1918-as gyulafehérvári pontok programra tűzésében nyilvánulhatna meg.¹¹⁹ A fenti naplóidézetben található utalás a „nemzetközi feszültségek”-re viszont azt mutatja, hogy az 1927-es budapesti revíziós offenzíva (így pl. a Magyarország és Olaszország közti közeledés) és a Rothermere-kampány annak ellenére, hogy Paál egyik fentebb idézett 1927-es feljegyzésében az utóbbinak „kísérleti léggömb” mivoltát bizonygatta, mégis maradandó hatást gyakorolt gondolkodására.

Miután ezek a kül- és belpolitikai fejlemények a fent ábrázolt hosszú távú politikai stratégia kidolgozásához vezettek, Paál a következő években valóban hozzálátott a hármas elemből álló terv meghirdetéséhez, és az ennek érdekében végzett munkához. A fenti idézetben megadott külpolitikai célokkal magyarázható ilymódon az a meglehetősen élénk tevékenység, amelyet Paál 1928 után a kulturális autonómiáért kifejtett. Az előző fejezetben bemutatott *zárt társadalom* jövőképe végülis egy különálló, saját magát mint önmagáért létezőt felfogó és ön-szervező csoportosulásként fennmaradni képes népi közösség eszméjét vetítette előre. A „kivezető út az összeomlásból” – fejlesztette Paál tovább régi gondolatát, az, „hogy ami gazdasági erőt, időt és személyi szolgálatokat eddig a közgazdasági elkeveredésekre, más nemzetből való pártfogókra, élősdi rétegek pénzelésére fordítottunk, azt vonjuk ki ebből az ellenérték nélküli állapotból s fordítsuk a magunk jobb összetartásának (...) a nemzeti céljára”.¹²⁰ A bukaresti központnak azt bizonygatta, hogy az „önkormányzatok szabadsága és a tiszta hamisítatlan parlamentarizmus” oldhatja meg a legjobban a megnagyobbodott Románia problé-

¹¹⁸ Zágonyi István: Tizedik esztendő a kisebbségi úton. In: KÚ, 1927. dec. 27., 35.; Dózsa Endre: A tizedik év háttérkövénél. In: KÚ, 1928. máj. 7., 2.; Hinléder Fels Ákos: Nemzeti otthont! In: KÚ, 1928. aug. 5., 1-2.

¹¹⁹ Főleg Paálnál mutatható ez ki: „A régi és az új Gyulafehérvár”. In: KÚ, 1928. máj. 7., 1.; Hinléder Fels Ákos: Gyulafehérvár előtt. In: KÚ, 1928. máj. 4., 1.

¹²⁰ Paál Árpád: Kivezető út az összeomlásból. In: KÚ, 1928. okt. 1., 1.

máit.¹²¹ Elv-társaival együtt Paál nagy reményeket fűzött a Iuliu Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt 1928-as hatalomátvételéhez, hiszen annak politikusai részt vettek a gyulafehérvári határozatok megszövegezésében, egyrésztük korábban kisebbségi politikusként a budapesti parlamentben az erdélyi románság érdekeinek igyekezett érvényt szerezni, s néhanapján a regáti szellemmel szembeni ellenérzésüknek is hangot adtak. Viszont Zágoni István bizakodó várakozását – miszerint „az eljövendő hónapok fogják megmutatni, hogy mennyiben tényleges a hatalomnak ez a birtoklása”¹²² – 1929-ben a tények megcáfolták. A belé helyezett bizalomnak ugyanis az új kormány nem felelt meg, s ezért „egy évi mérlege” mind Jósika János képviselő, mind Paál számára negatív volt. Utóbbi már nem is nagyon hitt abban, hogy a kormánynak lesz ereje a kisebbségi kérdés megoldására.¹²³ A parasztpárti kormányban való csalódása megadta Paálnak az utolsó lökést. „Kiirtanak bennünket, eltörülnek a föld színéről, s így végleg megoldják ránk nézve a kisebbségi kérdést”, fogalmazta meg aggodalmát a kormány egyik kisebbségi tervezete kapcsán.¹²⁴ „Ha Kolozsvárt magyar szempontból elveszítjük, akkor az egész magyarság jövőjére sötét fátyol borul” fejezte ki pesszimizmusát a kolozsvári párt-szervezet egyik ülésén, és az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésén a kisebbségi egyezményben a székelyeknek megígért iskolai és kulturális autonómiát már mint az egész romániai magyarságra értendő területi autonómiát mutatta be.¹²⁵ Ezzel a párt- és társadalompolitikai aktivitásával párhuzamosan elkezdte kidolgozni az „otthon-haza” elnevezésű bölcseleti elméletét. Részletes tárgyalását helyszűke miatt mellőzzük, csak utalásként említjük annak földrajzi, erkölcsi, gazdaság- és társadalompolitikai vetületeit a következő idézet segítségével: „Az otthonunk a hazánk is. A kisebbségi népeknek nem is lehet más hazájuk, csak a szülőföldjük és társadalmi kiterjedésük területe. Országukban is egyebütt idegenek. Országos ügyekben szavuk még ideális állapotok esetén is csak számuk arányában van, tehát mindig leszavazás a részük, mert kisebbségek [...] Az ország nem az övék, csak ők az országé. Az országból csak annyi az övék, amit házukkal, birtokukkal, kereskedelmi és ipari kiterjedésükkel, testi és szellemi munkájuk alkotásával elfoglalhatnak – és megtarthatnak [...] Természetesnek kellene venni azt is, hogy ezeken a helyeken a magunk gazdasági túlsúlya és esetleg kizárólagossága is zavartalanul érvényesülhessen. Az otthon jogában ez mind benne van. A házamba, a birtokomba csak mint vendégként ülhet be valaki, de nem úrként és rendelkező-

¹²¹ Paál Árpád: A strucc csak félig húzta ki a fejét. In: KÚ, 1928. jul. 30., 4.; Paál Árpád: A svájci demokrácia. In: KÚ, 1930. febr. 17., 1-2.; Paál Árpád: Önkormányzati élet. In: KÚ, 1930. febr. 26., 1-2.

¹²² Zágoni István: Szegény, árva Erdély. In: KÚ, 1928. dec. 31., 1.

¹²³ Paál Árpád: Lesz-e ereje a Maniu-kormánynak a népkisebbségi kérdés megoldására? In: KÚ, 1929. nov. 11., 1-2.; Jósika János: Egy évi mérleg. In: KÚ, 1929. nov. 15., 1-2.

¹²⁴ Paál Árpád: A nagy bomba. In: KÚ, 1929. szept. 2., 1.

¹²⁵ „A magyarság egysége impozáns erővel nyilatkozott meg a kolozsvári Magyar Párt intézőbizottsági ülésén“. In: KÚ, 1929. okt. 9., 5; „A székely autonómiának a kisebbségi törvénybe való beiktatását követelte az erdélyi katolikusok parlamentje“ In: KÚ, 1929. nov. 16., 3.

ként [...] Lényegében az a helyzet, hogy a népkisebbségek területei nem a néptöbbség tulajdonai, s ha jogegyenlőséget akarnak, akkor a népkisebbségek területjoga is éppen olyan erős és valóságos kell, hogy legyen, mint a néptöbbségeké”.¹²⁶ A kétségkívül több helyes és fontos gondolatot is tartalmazó elmélet végeredményben Paálnak a *zárt társadalomról* vallott felfogását variálja tovább. A társadalom legkisebb sejtjéből, a családból („ház, birtok”) kiindulva Paál újból eljutott egy különálló területi egységhez, amelyet ő csupán egy, bizonyos ismertető jelekkel kitüntetett csoportnak („népkisebbség”) kívánt rezerválni. Elméletének sarkalatos pontja és anakronizmusa (amellett, hogy a kisebbségek jogilag mindaddig nem meghatározott, és abban a formában, melyben Paál elképzelte, vitatható *területjogát* tételezi), amint arra az előző fejezetben más összefüggésben már utaltunk, az volt, hogy egy formailag modern államban középkori jogi és közigazgatási rendet kívánt bevezetni. Elmélete gyenge pontjának eredete előtte is ismeretes volt ugyan, de ő azt előnynek mívósította azzal érvelve, hogy a középkorban nem voltak nemzetiségi ellentétek.¹²⁷ Az *otthon-haza elmélet* másik lényeges eleme – „az önálló, elszigetelt társadalom megvalósítása” mellett – az, hogy legalábbis elméletileg sikeresen feloldotta a két világháború közti társadalmakat feszítő legnagyobb ellentmondást: a *nemzeti* probléma és a *szociális* kérdés ellentétét. Egy, magát a nemzetiségi hovatartozás által meghatározó közösség élete ugyanis egyrészt a nemzeti összetartozást hivatott elősegíteni, másrészt a kölcsönös termelés és fogyasztás révén abban „benne van a szocializmus is osztályharc nélkül.”¹²⁸ A népi-nemzeti közösség fogalmában új formában jelentkezett a húszas évek eleji „néphatalom” terminus tartalma és azok a „népi alapok”, amelyekről eddig is többször szóltunk. Ami viszont időközben megváltozott, az a hangsúlyeloszlás: míg annak idején a szociális oldalt és a belső demokratizmus kérdését hangsúlyozta, az évtized végére a *nemzeti* nyomatéka került előtérbe.¹²⁹ Paál *otthon-haza elmélete* - mint korábbi regionalizmusának továbbgondolt változata¹³⁰ – megvalósítása esetén tehát legalább azt a három (*részben ideiglenes*) célt szolgálta volna, hogy egy határkiigazítás, illetőleg -visszaállítás idejéig a román többségtől való elkülönüléssel a magyar nemzeti identitás megőrzéséhez járuljon hozzá,

¹²⁶ Paál Árpád: A mi hazánk: az otthonunk. In: KÚ, 1929. dec. 25., 17-18.

¹²⁷ Pl. PÁN TLI K 1951/97, 1930. nov. 15., 1935. okt. 2., 1937. ápr. 5.

¹²⁸ Az utolsó két idézet: PÁN TLI K 1951/97, 1930. jún. 6, júl. 14.

¹²⁹ Jól megvilágítja ezt 1930. nov. 7-i naplófeljegyzése, amelyben ellenérzését fejezi ki a Gyárfás Elemér által képviselt bankpolitikával szemben. De Gyárfásnak ezt a negatív oldalát messze jóváteszik, mondja Paál, azok az érdemek, amelyeket a románokkal szembeni érdekképviseletével szerzett. Gondolkodásának nemzetközpontúvá válásáról és magyarságképe beszűküléséről tanúskodik néhány 1929-30-as levele a pártvezetőséghez. Amellett, hogy őket „magyar testvéri üdvözlettel” zárja, ami a húszas évek elején még elképzelhetetlen lett volna, nagybányai festők kolozsvári kiállításáról azt írja: „A hatvan képből egyet Kerner táblabíró, egyet Dr. Weiss Sándor, egyet Darvas újságíró, egyet Hexner Béla, egyet egy gépíró leány vett meg, csak éppen a magyarságnak nem volt módja és alkalma valami módon kifejezni kötelességét” (Paál - OMP Elnöksége, 1930. ápr. 29; Bethlen György Hagyaték, magántulajdonban). A zsidó vallásúakat ezek szerint már nem tartotta magyarnak.

¹³⁰ Az egyenlőséget ő maga tette, PÁN TLI K 1951/97, 1930. nov. 15.

az összezárkózással azokat erősítse, akik e nemzeti célok elérésében kételkednének, és ugyanakkor a külön magyar társadalom szociális-gazdasági alapjait erősítse.

Ami a határrevíziót illeti, Paál nem rejtette el véleményét, amikor egy román képviselő követelésére, hogy a romániai magyarság határolja el magát Magyarország külpolitikájától, azt válaszolta, hogy „ahol nem bírják el a népkisebbségeket, ott könnyíteni kell, s oda kell osztani a népeket, ahol elbírják őket s védett és szabad otthont tudnak nekik adni”.¹³¹ Nem a kisebbségek dolgoznak a revízióért, fűzte azonban hozzá, hanem azok a többségi politikusok, akik kisebbségellenes rendelkezésekkel ezek kultúráját és gazdasági alapját tönkre teszik. A kisebbségek – annál is inkább, mert úgysem hallgatják meg őket – tartózkodásukkal, az ország ügyeitől való távolmaradásukkal fejezhetik ki nemtetszésüket és *passzivitásukat* – volt ekkor már rég Paál meggyőződése: „Se a pártok csatáitól, se különböző uralmi rendszerektől, se nemzetközi politikai és gazdasági behatásoktól, se ide vagy oda hajlongó slepphordásainktól nem várhatjuk sorsunk javulását, csak magunktól, a magunk összegzésének, közös nemzeti egyéniségének az összetartó ápolásától.”¹³²

A nemzetközi politikától való elhatárolódását azonban nem sokáig bírta fenntartani. A székely kulturális autonómiának a szászéval való összekötése megérlelte benne ugyanis a felismerést, hogy „ezen keresztül a székelységnek a németség világvonalát kell keresni. A nagy-németséggel kell gazdasági és *szellemi egységet* létesíteni”, adta ki Paál már 1931-ben azt a jelszót, amely harmincas évekbeli politikai elveit döntően meghatározta.¹³³ A székely-szász együttműködés kérdése iránti érdeklődése Németország 1929-ben megkezdődött revíziós offenzívája mellett arra vezethető vissza, hogy az OMP felkérésére (1931. július 24.) Paál 1931 nyarán és őszén kidolgozta tervezetét a székely kulturális autonómiáról.¹³⁴ A tervezet részletes ismertetésétől azért lehet itt eltekinteni, mert alapjában véve Paál *otthon-haza elméletének* a jogi köntösbe való öltöztetése. Lényege ennek is a családok szomszédi együttműködése, s a Székelyföld és a vele határos magyar területeknek az erre alapuló kulturális autonómiája. Az autonómia feltétele természetesen egy kizárólag magyarnyelvű terület volt, aminek fennállását Paál úgy akarta biztosítani, hogy a „székely közületek”-nek a területükön fekvő ingatlanokra elővásárlási jogot juttatott volna (24., 29. §§). A lakósokat jóformán kötelezte volna a helyi iparnak a kölcsönös megrendelések és vásárlások útján való támogatására, és a fiatalokat vissza akarta tartani „élődsdi foglalkozások” üzésétől (113. §). Törvénytervezetének alapja és lényege ezek szerint továbbra is egyfajta önkéntes etnikai befelefordulás volt, amivel Paál az

¹³¹ Paál Árpád: A békerevízió. In: KÚ, 1929. jún. 10., 1-2.

¹³² Paál Árpád: Visszatérés önmagunkba. In: KÚ, 1928. okt. 15., 1.

¹³³ PÁN TLI K 1951/97, 1931. aug. 6. (kiemelés tőlem, H. Sz. F.).

¹³⁴ L. PÁH HRM MS 7651/21 és 24; Részletekben: Korunk, 1990, 6, 766-779.; a teljes szöveg: Magyar Kisebbség, 9, 2004, 1, 424-465. A mű befejezésének dátuma: 1931. nov. 8.

újkor gazdasági modernizációjának eredményeit (új termelési módszerek, a közlekedési eszközök kihasználása, nem kétkezi munka stb.) próbálta – ha nem is visszafordítani, de gyengíteni. Nem véletlen, hogy tulajdonképpen visszhangtalan tervezetét a legerősebb kritika a konzervatív pártvezetéssel szemben fellépő *Erdélyi Fiatalok* részéről érte, akik annak nem-demokratikus, valamint kivihetetlen jellegét bírálták.¹³⁵

1931 őszén Paál életében egy újabb, talán a legnagyobb horderejű változás következett be: 1931 szeptember 17-én jegyezte fel naplójába, hogy elfogadta a tervezésben levő *Erdélyi Lapok* című napilap főszerkesztőségét.¹³⁶ Döntése előzményének azt az anyagi válságot kell tekintenünk, amelyben Paál és öttagú családja legkésőbb 1927 ősze óta volt. Képviselői mandátumával nem járt fizetés csak a parlamenti időszak alatt, vagyis ritkán öt-hat hónapnál tovább. A vezércikkeiért a *Keleti Újság*-tól befolyó pénz biztosította ugyan valamennyire a megélhetést, de a családi hagyomány szerint azt is ritkán kapta kézhez.¹³⁷ Ezért próbált meg a *Brassói Lapoknál* elhelyezkedni, különböző emberekhez segítségért folyamodni, sőt Magyarországra áttelepedni.¹³⁸ Kísérletei azonban csődött mondtak. Mivelhogy 1931-ben már nem jutott be a parlamentbe (helyét Bethlen György pártvezérnek kellett át adnia), anyagi helyzete tovább romlott.¹³⁹ Nagyváradra való költözése ezért egyrészt menekülésként és új kezdetként fogható fel. Másrészt ő maga ezt a határmenti katolikusok identitásának megvédése érdekében történt tudatos feladatvállalásnak értelmezte.¹⁴⁰

III. A jobboldali Paál Árpád. 2. Egy főszerkesztő nézetei (1932-1944)

Paál Árpád nagyváradai munkásságát már több tanulmányban tárgyaltuk.¹⁴¹ A következőkben azt a felfogásbeli rokonságot igyekszünk bemutatni, ami Paált a katolikus közösséggel összekötötte, majd már meglevő szellemi beállítottságának 1932 utáni fejlődését vizsgáljuk („zsidókérdés”, nemzetiszocializmus), s végül mindeddig ismeretlen aspektusként Paál ideológiájának völksch-vonulatára mutatunk rá.

¹³⁵ L. Cseke Péter: Az Erdélyi Fiatalok vitája a székely autonómia-tervezetről. Jegyzőkönyv. In: Korunk, 2000, 1, 126-131.

¹³⁶ PÁN TLI K 1951/97, 1931. szept. 17. A lap keletkezéséről és világnézetéről: Horváth Sz. Ferenc: Az *Erdélyi Lapok* ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben 1932-1940. In: Regio, 2004, 4, 101-142.

¹³⁷ L. „Életpálya és más életrajzi adatok”. In: PÁH, HRM MS 7651/781.

¹³⁸ PÁH HRM MS 7651/437, 537, 541, 559, 564.

¹³⁹ Kós Károlynak pl. 10. 000 lejjel, egyhavi átlagfizetéssel tartozott, l. Kós – Kuncz Aladár, 1931. máj. 29. In: Sas Péter (szerk.): Kós Károly levelezése. Budapest, 2003, 273.

¹⁴⁰ Paál – Willer József, 1937. jan. 3.; PÁH HRM 7651/495: „Tehát nemcsak a kenyérgkérdés kényszerített, hanem ezeknek a nagy érdekeknek a látása és átérzése is hívott, hogy idejőjjenek...”

¹⁴¹ L. Horváth, Az *Erdélyi Lapok* ideológiája; l. még Horváth Sz. Ferenc: A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. In: Magyar Kisebbség 8, 2003, 2-3, 368-387.

Paál Árpádnak az előző fejezetekben bemutatott nézetei és különböző katolikus személyiségek – némelyikük a nagyváradi lapban szerepelt is – véleménye közötti hasonlóság főleg három területen szembeötlő: a demokráciával és a liberalizmussal szembeni szkepticizmusban, egy, a keresztény elvek elhanyagolására visszavezetett konkrét válságtudatban, és egy zárt társadalom eszméjében, mint a kisebbség problémáinak megoldási módozatában. A demokrácia fejlődési lehetőségeit például Baráth Béla teológus kérdőjelezte meg, egyebek mellett azáltal is, hogy a liberális gazdasági rendszer hibáit javíthatatlan szerves problémáknak nézte, ámde ugyanakkor a fasiszta Olaszország gazdasági rendszere iránti rokonszenvét sem leplezte. Ez utóbbit nemcsak ő állította a liberalizmus individualizmusával szemben.¹⁴² Ez az amorális és túlzott individualizmus, állította pl. Venczel József és Sulyok István, a keresztény-katolikus erkölcs gyengüléséhez, a családok széthullásához és az anyagelvűség felülkerekedéséhez vezetett, amiből kiútat csak egy megújult katolicizmus mutathat.¹⁴³ A többség elnemzetlenítő politikájával szembe a kisebbségi társadalom csak elzárkózását állíthatja, vette át Sulyok István¹⁴⁴ a Római Katolikus Akadémián tartott szociológiai nyelvezetű székfoglaló előadásában Paál elképzeléseit.¹⁴⁵ Ezek az eszmei egybecsengések jól mutatják, hogy Paál gondolatvilága a katolicizmus akkori problémáit, és e hitnek a modern világ bajai orvoslására javasolt stratégiáit tükrözte. Egy katolikus napilap vezetésének az átvétele részéről, saját mély katolikus hite mellett¹⁴⁶, ezért sem ütközött nagyobb nehézségekbe. Alapjában véve konzervatív-jobboldali beállítottságát 1931/1932-ben legjobban tartózkodó, sőt elutasító magatartása jellemzi olyan társadalmi mozgalmakkal szemben, amelyineket a húszas évek elején ő maga pártfogolt volna a legerősebben. Feltűnő pl. hallgatása Makkai Sándornak a magyar kisebbség demokrata-reformista köreiben nagy port felvert 1931-es „Magunk Revízió”-járól. Még egyértelműbb, hogy Krenner Miklós második mozgalmához, az 1932-ben elkezdett „hídverés”-hez, már kimondottan ellenségesen viszonyult, a pártvezetés álláspontját átvéve.¹⁴⁷ Mindezt annak ellenére, hogy korai cikkeinek és állásfoglalásainak figyelmes újraolvasása a korai Paál és az 1932-es év Krennerjének a mondanivalója közti rokonságot egyértelműen igazolja. A budapesti *Századunk* című folyóirat egyik kritikájára reagálva, ezt a lapot leértékelően a „Jászi-féle ’Huszadik Század’” folytatásának nevezte, mely „robbanni akar, hogy a romok

¹⁴² L. Dr. Baráth Béla: Az ifjú katolicizmus szociális programja. In: Erdélyi Tudósító (a következőkben: ET), 15, 1932. jún. 1., 430-433; Dr. Baráth Béla: A Quadragesimo Anno lehetőségei nálunk. In: ET, 15, 1932. okt. 16, 681-687; Venczel József: Románia és a hivatásszervezetek. In: ET, 16, 1933. máj. 1., 277-281.

¹⁴³ L. Venczel József: Hármasszövetség. In: Erdélyi Lapok (következőkben: EL), 1933. jan. 19., 9.; Sulyok István: A válságok válsága. In: Erdélyi Iskola (következőkben: EI), 1, 1933/1934, 7-8., 341; György Lajos: Az iskola válsága és új iránya. In: EI, 1, 1933/1934, 1-2, 3.

¹⁴⁴ Sulyok István (1891-1945) biográfiai adatai: Osvát, Erdélyi Lexikon, 316.

¹⁴⁵ L. Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. Cluj-Kolozsvár, 1931.

¹⁴⁶ L. Kacsó, Fogy a virág..., 422.

¹⁴⁷ L. „Kétféle hídverés”. In: EL, 1932. jan. 29., 1.; PÁN TLI K 1951/97, 1934. aug. 9; PÁH HRM MS 7651/496.

fölött újjáépülni akaró nemzeti és keresztény társadalmat szétvesse”.¹⁴⁸ Míg tíz évvel azelőtt Paál Jászit a magyar közönségnek olyan politikai elképzelések hordozójaként mutatta be, amelyek a romániai magyarok helyzetét javítani tudnák, 1932-ben már olyan veszélyes magyarellenes magatartással rokonította, amelyre a korabeli jobboldal a Monarchia szétesését vezette vissza. A *Századunk* számára az a „megalkuvó, közvetítő, elszíntelenítő elem” volt, ami „jórészt a zsidóságból kerül ki”, akik Erdélyben „kereskedői, üzleti érdekeltségük” (uo. f. 2., 9.) miatt a magyarokat rögtön cserbenhagyták, amikor ezek kisebbségi sorba kerültek. Ezzel a folyamattal, amely Paál szerint a zsidók kilencven százalékában végbement, magyarázható néhány más aspektus mellett, a gondolatvilágában 1933 után bekövetkező újabb változás.

Az említett katolikus közegekben létező (többé-kevésbé) latens antiszemitizmus¹⁴⁹ egy további pont volt, ami Paált velük összekötötte. A zsidósághoz való viszonya 1928-tól körülbelül 1932-ig ambivalensnek tekinthető, ugyanis képes volt egyes zsidó személyekért befolyását is érvényesíteni, de közben „a” zsidókról elhangzó és általánosító jellegű vádakot tényként kezelni.¹⁵⁰ Mint Weiss Sándor esetében, úgy a Hegedüs Nándoréban is abból indulhatunk ki, hogy Paál Hegedüs magatartását személyes csalódásként élte meg, hisz utóbbi, miután az ő közbenjárására 1928-ban képviselő lett, ellene fordult, s „beárulta” őt a pártvezetőségnek és román lapoknál a fentebb elemzett *Keleti Újság*-beli „Békeszerződés” című cikkéért. Hegedüsnek ezt a viselkedését Paál még évek múlva is felhánytorgatta. Ilyen tapasztalatait annyira felnagyította, általánosította és megideologizálta, hogy 1932-33-ra kikristályosodott benne az az előbb említett meggyőződés, miszerint a „zsidóság” levált a „magyarság” testéről, s így 1918 után egy „zsidó-magyar különválási folyamat” végbe is ment Erdélyben.¹⁵¹ Az olyan korabeli konzervatív-jobboldali romantikus elképzeléseket mellőzve, mint a nemzet organikus felfogása, ebből az állítólagos leválásból¹⁵² Paál számára több dolog következett: a zsidóktól nem lehetett támogatást várni sem a magyar kulturális intézmények, sem a revízió érdekében; ennek következtében viszont a magyaroknak sem kell már semmilyen kötelezettséget sem vállalniok a zsidókkal szemben¹⁵³; ha a zsidók már nem tartoznak a magyarokhoz, akkor ne is

¹⁴⁸ L. PÁH HRM MS 7651/93: „Magyar és zsidó különválási folyamat Erdélyben”, f. 1. A *Századunk az Erdélyi Lapokat* már igen korán antiszemitizmussal vádolta, l. Horváth, A romániai Országos Magyar Párt..., 370.

¹⁴⁹ L. pl. Parecz György: Az erdélyi katolikus ifjúság kisebbségi szempontjai. In: ET, 15, 1932. máj. 15., 378-381; „Antiszemitizmus”, in: ET, 15, 1932. nov. 1., 728.

¹⁵⁰ Dr. Paál Árpád: Föllebbezés a Hexner Béla pörében. In: KÚ, 1931. okt. 13., 2.; PÁN TLI K 1951/97, 1932. jun. 29., júl. 9., 1933. nov. 20., nov. 21. (a Hegedüs Nándorért való közbeszólásáról); 1930. okt. 30., 1931. febr. 15., 1932. márc. 12., máj. 11. (általánosítások a zsidókról).

¹⁵¹ PÁN TLI K 1951/97, 1932. ápr. 3.; 1933. okt. 1., nov. 2.; PÁH HRM MS 7651/93: „Magyar és zsidó különválási folyamat Erdélyben”.

¹⁵² Amennyiben létezett egy ilyen folyamat, az véleményünk szerint sokkal kisebb mértékű volt, mint ahogy azt Paál beállította, l. Horváth, *Az Erdélyi Lapok* ideológiája, 102-106.

¹⁵³ Sokatmondó feljegyzése: „Azt mondhatja valaki, hogy hiszen pár év előtt magam voltam az, aki Hegedüs Nándort ... magyarpárti képviselőségre ajánlottam. Felelhetem: igaz, de akkor a zsidók nem voltak antirevizionisták. De erre is mondhatják: a németek miatt kényszerültek a zsidók a túloldalra. Erre is felelhetem: ez a kény-

„éljenek belőlünk”, vélte Paál, s ezért a magyaroknak az általuk többségileg lakott területeken az ottani munkalehetőségeket saját maguk számára kell fenntartaniuk. Míg 1928 utáni cikkeiben a „menekülést a munkanélküliségből” abban látta, hogy az „idegen” és „élődsi” románokkal szemben szükséges kizáró politikát alkalmazni, most már a zsidóktól is elvitatta a munkalehetőségeket: „A magyar kisebbségi társadalom [sic!] belső szervezése okából elengedhetetlen szüksége van azokra a középfokú és felsőbb állásokra, amelyeket ma magyar címen zsidók ülnek be.”¹⁵⁴ Azáltal, hogy Paál 1933 után a zsidókat egy, a magyaroktól elidegenedett csoportként ábrázolta, konkrét követelése mellett elméletileg is legitímálta (a magyar kisebbség érdekében szükséges) megfosztásukat a gazdasági lehetőségektől. A gazdasági-szociális motívum tehát Paál szellemi radikalizálódásában hatalmas szerepet játszott: azáltal, hogy a román belpolitika a kisebbségi társadalom intézményeit (egyház, iskola stb.) nem támogatta, e társadalomnak magának kellett volna az ehhez szükséges anyagi fedezetet megteremtenie. A magyar kisebbségi társadalom erre több okból sem volt képes. Ilyenek: a román állam gazdaságpolitikája, a gazdasági világválság kihatásai és bizonyára az elmaradott termelési módszerek is. A zsidóvallású magyarok egy része valóban inkább középosztálybeli pozíciókat foglalt el, s így valószínűleg valamivel jobban vészelté át azokat az éveket. A zsidóellenes rendszabályok (illetve követelésük) nem véletlenül voltak Európa más országaiban is szociális programok és gazdasági krízisek megoldásának részei¹⁵⁵, és így gyakran váltak (mint pl. a szomszédos Magyarországon) a valódi problémák helyes kezelése megkerülésének az eszközévé.¹⁵⁶ Ne feledjük, hogy a nyilasok tetteinek (és antiszemitizmusának) igazolása részben a megoldatlan társadalmi kérdésekben és az agrárproblémában rejlett, s egy részük nyilas léte előtt vagy után baloldali pozíciókat képviselt¹⁵⁷, és azt se, hogy a német nemzetiszocialisták közül is sokan szociális kérdésre fektették a hangsúlyt¹⁵⁸. Paál antiszemitizmusának a megértését is ezek az összefüggések segítik a leginkább elő. Ebben a kontextusban értelmezendő az is, hogy Paál Imrédy Bélának egyik parlamenti kudarcát egy „zsidófeudális szövetkezés” aknamunkájának tulajdonította, amely a „magyar földosztás hirdetője” és a „magyar-zsidó kapitalizmus” támadója ellen intrikált.¹⁵⁹

szerűség is bizonyítja, hogy nem lehetünk egy oldalon, mert mi viszont nem vagyunk a zsidókkal együtthaladásra kényszerítve”, PÁN TLI K 1951/97, 1933. nov. 21.

¹⁵⁴ PÁN TLI K 1951/97, 1933. nov. 19.

¹⁵⁵ Német viszonylatban Götz Aly dolgozza ezt ki legújabb könyvében: *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*. Frankfurt/Main, 2005.

¹⁵⁶ Lásd pl. Götz Aly – Christian Gerlach: *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden 1944-1945*. Frankfurt/Main, 2004, 418-425.

¹⁵⁷ Lásd ehhez Ungváry Krisztián: *Kik azok a nyilasok?* In: *Beszélő*, 2003. június, 58-68; uő.: *Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. Fekete lexikon. 43 nyilas életút.* In: *Rubicon*, 2004, 11, 4-18.

¹⁵⁸ Erre emlékeztet Aly, *Hitlers Volksstaat*, 15.

¹⁵⁹ PÁN TLI K 1951/97, 1938. nov. 24. és 28. Paál megjegyzése, miután Horthy Imrédy lemondását visszautasította: „Adjon Isten erőt annak a szegény embernek...”

Noha az az 1930-as évek elején még másodrangúnak tűnik, antiszemitizmusának imént változott, materialistának is nevezhető magyarázata mellett még egy másik forrása is volt. Ez megfelelt a korabeli katolikus elképzelésnek, amely szerint a zsidók ugyan különálló faj, de amennyiben a kereszténységre áttérnek, mégis (de csak így!) befogadhatók a nemzetbe.¹⁶⁰ Ez a felfogás is, amely lényegében a régi keresztény antiszemitizmus egyik változata, azáltal, hogy szintén a zsidók különállását hangsúlyozta, hozzájárult – egy másik nagyon fontos, később tárgyalandó ok mellett – Paálnak a nemzetiszocializmushoz való közeledéséhez. A nemzetiszocializmus disszimilációs elmélete kimondta ugyanis azt az európai nemzeti kisebbségek számára fontos elvet, hogy a többségi nemzetek által gyakorolt asszimilációs politikával szemben a disszimilációt, tehát a többséghez nem tartozók elkülönítését előnyben részesíti. Hitlernek egyik, 1933. májusában ebben a szellemben tartott beszéde több ország kisebbségi politikusanál nagy visszhangra lelt.¹⁶¹ Jakabffy Elemér viszont a nemzeti kisebbségek 1933. szeptemberi európai kongresszusán elutasította ezt a nyilvánvalóan antiszemita elméletet, és a nemzethez tartozás vállalását mindenkinek a saját személyes magánügyének tekintette.¹⁶² Paál Árpád fellépése volt küzdőtársa ellen, akivel együtt 1924-ben még a konzervatív pártvezetőséget próbálta lecserélni, a fent leírtak után következetesnek mondható. Még a Jakabffy beszédéről beszámoló első cikk előtt felszólította a zsidókat egyik vezércikkében, hogy ne vegyüljenek el más népekkel, hanem ahelyett a cionizmus helyes folyamatát támogassák és saját népi alapjaikat és elkülönülésüket keressék.¹⁶³ Jakabffy beszédének a pártlapból való tudomásul vétele után Jakabffyt fogalomzavarral vádolta és kijelentette, hogy egy többségnek természetesen megvan az a joga, hogy magától elkülönítse azokat, akiket nem érez magához tartozónak.¹⁶⁴ Félreértések elkerülése végett, tehát annak bizonyosságaként, hogy nem (csak) a román-magyar elkülönülésről beszél, Paál mindenki számára egyértelművé tette azt a programot, amelyért lapja harcolt: „A kisebbségi magyarságra nézve társadalmi elhelyezkedések függenek attól, hogy milyen elosztásban van meg benne a saját ősi népeleme és a befogadott

¹⁶⁰ „A magyarságnak lényegében (sic!) tartozik a kereszténység. Nem elutasítás ez a megállapítás a zsidók felé, csak rámutatás, hogy amennyiben magyarok akarnak lenni, kereszténnyé is kell válniok. Mert a zsidóság tiszteletre méltó, sőt vallási részében lelkesedésre méltó életforma, de a zsidóság nemcsak vallás, hanem faji különállás is. A faji különállást nemcsak a vérközösség adja, hanem lelki átöröklés is, bizonyos hagyományokban és emberiségi csoportosulásokban való összetartás. Elszigetelődés a csoportosulásom iránti gondolatvilág és érzés magamba idegzésében. Bármily szétszóratásban is ez a beidegzés valamely szűkebb és bensőbb körhöz odakapcsol. Ez a helyzet erkölcsileg is lehetetlenné teszi, hogy más nép életszervességeinek lehessenek a része. Lehetek annak barátja, segítőtje, de nem vagyok azzal a néppel egy és ugyanaz. A magyarság felé a kereszténységen át vezet az a lelki út, mely a magyarral való lelki azonosulást lehetővé teszi.“ PÁN TLI K 1951/97, 1932. jan. 10.

¹⁶¹ Sabine Bamberger-Stemann: Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbytintum und Großmachtinteressen. Marburg, 2000, 249-250.

¹⁶² L. Jakabffy Elemér: Német-zsidó ellentétek és a magyar kisebbség állásfoglalása a IX. nemzetiségi kongresszuson. In: KÚ, 1933. szept. 26., 3.

¹⁶³ Paál Árpád: Új szó a zsidókérdésre. In: EL, 1933. szept. 23., 1-2.

¹⁶⁴ Paál Árpád: A fogalomzavar ellen. In: EL, 1933. szept. 28., 1-2.

népeleme. Igenis, ránézve is döntő kérdéssé válhatik, vagy már az is, hogy disszimilációkat vegyen igénybe” (uo.). A zsidóknak gazdasági okokból való kirekesztéséhez ekkor Paál még egy nyomós okot tudott hozzáfűzni, amelynek külpolitikai összefüggéseit Bethlen György pártelnöknek külön levélben próbálta megvilágítani: „...Éppen a legújabb idők fejleményei világossá tették előttünk, hogy a magyarság érdekével a zsidóság érdeke nem egyezhetik. Homlokegyenest ellenkező kell, hogy legyen a viszonyunk a németek irányába. A zsidóknak legfőbb érdeke a németek leveretése; nekünk az, hogy a németek mostani erőfeszítései és szabadságküzdelmek sikerrel járjanak. Mi is csak a németek sikere nyomán remélhetünk olyan európai helyzetváltozást, mely a magyarság szétszaggatott állapotát is orvosolja, vagy enyhíti.”¹⁶⁵ A magyarság érdekének Paál természetesen egy bármilyen határrevízióhoz az elérését tekintette, amiről annak idején mindenki tudta, hogy az csakis német segítséggel jöhet létre. Paál, aki már a húszas évek közepén sejtette, hogy Németország Középeurópa problémáinak rendezésében nagy szerepet fog játszani, és aki a székely autonómia kérdését legkésőbb 1931-ben a szászokéval kötötte össze, hogy így a németekkel egy „szellemi egység” létrejöhesse, 1933-ban rögtön felismerte, hogy Hitler hatalomrajutásával olyan erők kerültek uralomra, amelyek végre elkezdik a harcot a versaillesi-trianoni rendszer ellen. Németországhoz való fordulásának voltak tehát ideológiai okai, mint a nemzetiszocializmus egyes tételeinek (disszimiláció) az elfogadása, de ugyanolyan mértékben külpolitikai indítékai is. Kétségtelen azonban, hogy a nemzetiszocializmus iránti szimpátiája nem öltött olyan konkrét formákat, mint kollégájánál Sulyok Istvánnál.¹⁶⁶ Paál a fentebbi tétel elfogadása mellett főleg egy erős és hatalmas Németország iránti barátságot hangoztatott. Ezt a magatartását azért lehet mégis a nemzetiszocializmus iránti szimpátiának nevezni, mert egyrészt mindvégig folytonosan kimutatható, másrészt Hitler külpolitikai sikereivel kapcsolatban kiérződik elégtétele, hogy a Hitler-ellenfelek (akik mögött Paál a „zsidók”-at vélte) által „mázolósegédnek” csúfolt kancellár túltett Európa többi politikusán.¹⁶⁷

Ugyanakkor a fenti szociális-gazdasági antiszemitizmus mellett naplójában feljegyzések sorozata és hagyatékában értekezések, cikkek (cikktervek) és levelek¹⁶⁸ tucatja bizonyítja, hogy a harmincas évek második felében a keresztény antijudaizmus¹⁶⁹ és a modern antiszemi-

¹⁶⁵ Paál-Bethlen, 1933. nov. 18., PÁH, Székelyudvarhely, MS 7651/423.

¹⁶⁶ L. Horváth, *Az Erdélyi Lapok ideológiája*, 115-125.

¹⁶⁷ Néhány példa a harmincas évek második feléből: PÁN TLI K 1951/97, 1936. márc. 31., 1937. okt. 30., 1938. dec. 10., 1939. márc. 28., ápr. 1., aug. 13. Kézirat: „Magyar-német viszonyról” PÁH HRM MS 7651/89. „Hitler a hatalomban. Világjelentősége van a német belpolitikai fordulatnak”. In: EL, 1933. febr. 1., 1.; „Az új nemzeti irányok és a kisebbségi népek”. In: EL, 1934. jún. 20.; „Tisztázni valók”, in: Magyar Lapok, 1938. jan. 28., 1-2.

¹⁶⁸ Pl. PÁH HRM MS 7651/22, MS 7651/57, MS 7651/89, MS 7651/93.

¹⁶⁹ Egy példa: „A zsidók sehogyse tisztelik Jézust. A maguk törvénye elleni gonosztevőnek tartják, árulóknak, aki egy eltévelyedett lény törvénytelen szülöttje öszerintük. A pogányság mégis több tisztelettel van iránta. Egy

tizmus¹⁷⁰ teljes előítéletkészletét is tényként kezelte. A gondolkodását eluraló előítéletek bemutatása, elemzése és cáfolása nyilvánvaló fanatizmusuk, de színvonaltalanságuk miatt sem érdemes. A leírt szellemi pálya méretei viszont akkor érzékelhetők igazán, ha ezt a néhány, most felsorolt idézetet összevetjük az e tanulmány elején bemutatott húszas évekbeli harcával a zsidóknak a magyar kisebbségbe való bevonásáért. A korai és kései nézetei közötti ellentmondás egy, időben lezajlott szellemi változásra utal. Az a halvány antiszemita affinitás ugyanis, ami gondolkodásában már az 1920-as években, az 1930-as évek elején jelen volt, a harmincas évek közepétől, amikor nemzetközi szinten az antiszemitizmus egyre erősödött, a nemzetiszocialista Németország közép-európai terjeszkedésével párhuzamosan benne is mindinkább növekedett. Elvértve akadnak naplójában még a harmincas évek második felében is feljegyzések, amelyek a zsidók helyzete iránti empátiájáról tesznek tanúságot, ezek azonban éppolyan kivételek, mint a húszas évek elején a zsidókkal szemben kritikus hangvételű megjegyzések.¹⁷¹ A zsidókhöz való viszonyának átértékelése tehát világképe változását tükrözi.

Szellemi radikalizálódásának egyik további lényeges aspektusa közeledése a magyar közvetítéssel német forrásokból¹⁷² átvett *völkisch*-ideológia¹⁷³ felé. Paál *népiség*felfogásának lényege, hogy (húszas évek eleji nézeteinek ellentmondva) a népet német mintára a természet által kialakított „szervességnek”, és vér szerinti leszármazás eredményének tartotta, amelynek „maga iránt célja (...) rendeltetése” van.¹⁷⁴ A népiség pedig egy népnek az „ösjelleme, östermészete és őshűsége saját magához” (uo.). A népek közötti kapcsolat nem lehet ugyan fokozatokra felépülő viszony – ezzel Paál a nemzetiszocialista ideológia *egyik* lényeges elemének mondott ellent –, de mellérendeltségük miatt köztük keveredés sem lehetséges: „Egyik tölgy-

kissé ezt is figyelembe kell venni, mikor zsidó és pogány között az előbbi javára akarják a keresztények pártolását”, PÁN TLI K 1951/97, 1937. okt. 30.

¹⁷⁰ Egy példa: „A hontalan zsidóság [...] gyártja a világsajtót, ő ül a világ pénzén, ő táplálja idegességgel és nyugtalansággal a világkereskedelmet, tehát világszerte módja van beleköttyogni azok ellen, akik az ő eddigi megszokott hatalmi elhelyezkedését sértik [...] A sajtóban elszínezi, kiélezi az úgy is feltörekvő akarásokat; lepénczeli az öntudatlan tömegekből tudatosan üzletkeskedő vezetőket; bojkottokat rendez bizonyos országok áruja ellen [...] A hadiszállításokat is jórészt ő tartja kézben...” PÁN TLI K 1951/97, 1938. júl. 17.

¹⁷¹ Paál gondolkodásának ambivalenciái közé tartozott, hogy ismerte a zsidóknak (a magyar társadalom néhány területén) százalékarányukon felüli képviselésének okát. Erre vezette az antiszemitizmust is vissza, s ezt ezért 1934 őszén „igazságtalan”-nak nevezte. De azoknak a népeknek is igazuk van, tette hozzá, amelyek csak „csak saját népi alaprégteükből akarnak közép- és felső osztályú kiemelkedéseket”. Ennek megfelelően a megoldást a cionizmusban, vagyis a zsidóknak az európai társadalmakból való kivándorlásában pillantotta meg. L. Paál Árpád: A társadalmi fejlődés rendje, hiányai és túlzásai. III. In: EL, 1934. dec. 15., 6.

¹⁷² Magyar közvetítésről azért beszélhetünk, mert egyik cikkének a címe szinte szó szerinti átvétele Szekfű Gyula egyik *Magyar Szemle*-beli cikkcímének („Népiség, nemzet és állam”, 1934, 9, 5-14). Mind a folyóirattal mind a szerzővel kapcsolatban állott, l. PÁH HRM MS 7651/604. Kimutatható ugyanakkor, hogy ő is, és főmunkatársa, Sulyok István is, németországi lapokat olvastak, l. Horváth, *Az Erdélyi Lapok* ideológiája.

¹⁷³ Lényegéhez lásd: Uwe Puschner: *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion*. Darmstadt, 2001; Uwe Puschner – Walter Schmitz – Justus H. Ulbricht (Szerk.): *Handbuch zur Völkischen Bewegung* 1871-1918. München 1996. Erős Vilmos: *A Szekfű-Mályusz vita*. Debrecen, 2000.

¹⁷⁴ Paál Árpád: A „nép” és „népiség” fogalma. In: EL, 1934. okt. 4., 1-2. Itt is utalnunk kell a húszas évek eleji ellentétes előjelű, már idézett véleményére.

erdő, másik fenyőerdő” (uo.). Ennek a homályos népiségnek a meg- és fönntartása – az őstulajdonságok megnevezésébe Paál talán épp azért nem kezdett bele, mert tudta, hogy belebukna – a nép egyik főfeladata. Annak ellenére, hogy a népet Paál szerint főleg a vérségi leszármazás jellemzi, ugyanakkor „sorsközösségi, nyelvi, erkölcsi és történelmi életegység”-nek is nevezi, mint „az egytudatúvá, egyerkölcsűvé, egynyelvűvé és egyézésűvé tett kis családok nagy család”-ját (uo.). A nagy kérdés itt természetesen az, hogy miként lehetséges más vérbeli leszármazás, más tudat és más erkölcs ellenére az asszimiláció, a más népbe való beolvadás. Az ellentmondás nagyobb nem lehetett volna, de egyik következő cikkében Paál mégis úgy vélte, hogy „lehetséges az átszármazás”, amennyiben az a házasságokon, a családi életen keresztül történik.¹⁷⁵ De rögtön hozzá is tette (és itt félreismerhetetlen az utalás az erdélyi zsidókra, illetve a magyar-zsidó viszonyra), hogy ha az idegen nép magát tömegesen visszatartja az elvegyüléstől, akkor lehet ugyan bármilyen rokonszenves és vállalhat bármennyire is sorsközösséget az őt befogadni akaró néppel, annak része mégsem lesz. E véleményének alaptalanságát az akkori (nem jobboldali) közönség bizonyára tudta, azóta a tudomány is kimutatta.¹⁷⁶ Paál 1934 őszén a népiséget taglaló cikkeiben ezek szerint újból megideologizálta és –teoretizálta saját antiszemitizmusát, talán válaszként arra, hogy az erdélyi magyar nyilvánosság látszólagos *paálfordulását* évek óta tárgyalta.¹⁷⁷

További cikkeiben Paál nyíltan kiállt régi szegregációs elképzeléseiből levezetett elkülönítő felfogása mellett. Annak a posztulálása, hogy minden népnek külön erkölcsé, hisz külön nyelve is van, az utóbbi esetében még szinte fenn is tartható általános nyelvfilozófiai elvként, megfontolva, hogy minden nyelv külön világot és világlátást jelent. Paál azonban ebből is arra a következtetésre jutott, hogy minden népnek hozzájuk „saját létfenntartása érdekében ragaszkodnia kell.”¹⁷⁸ Hiszen ha egy nép mégis összekeverednék egy másikkal, „akkor tétovázó lesz az élete vitelében, s a hozzátartozó egyeseket bizonytalan sorsúakká engedi zülleni [...] a bizonytalan népsorsú ember a más népeknél keres színlelésekkel, megalázkodásokkal, hazugságokkal helyet magának. Az ilyen betolakodások [...] a hűtlenségek és árulások hasznosságát tudják elhíttetni [...] *amellet abban a népben is lazítják az erkölcsös hűséget és jellemességet, ahová betódultak.*”¹⁷⁹ Az idézet jelentősége kettős: egyrészt a „hűtlenség”-et és az „árulás”-t mint egy meglazult erkölcsű „betolakodó” tipikus jellemvonásait kétségkívül Paál élményei

¹⁷⁵ Paál Árpád: A fajkérdés. In: EL, 1934. okt. 7., 1-2.

¹⁷⁶ Karády Viktor: Etnikum, réteghelyzet, korviszonyok. A csoportközi távolság dinamikája a zsidó-keresztény házasságok tükrében Bánátban és Erdélyben (1896-1940). In: Uő.: *Önazonosítás, sorsválasztás*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 168-197.

¹⁷⁷ L. pl. „Megkérdézzük Paál Árpádot”. In: BL, 1933. ápr. 21., 1.; Kacsó Sándor: A fogatlan oroszlanok. In: BL, 1934. jún. 29., 1.; Ligeti Ernő: A kisebbségi élet bölcsője, V. rész, in: *Független Újság*, 1935/26, 3.

¹⁷⁸ Paál Árpád: A népek erkölcsé. In: EL, 1934. nov. 11., 1.

¹⁷⁹ Uo. Kiemelés az eredetiben.

elméleti szintre emelésének kell tekintenünk. (Lásd csalódását Hegedüsben és Weissban). Másrészt azért fontosak ezek a sorok, mert bennük *in nuce* és elvontan megtalálható annak a programnak a beharangozása, amelyik 1935 után a Paál főszerkesztésében megjelent lapban modern antiszemitizmusként lépett fel. Ez egyrészt a zsidókat tette meg a modern világ minden negatív jelensége hordozójának (az idézetben: hűtlenség, hazugság, árulás), másrészt e bűnbakfunkcióval saját közössége megszilárdítását vélte elérhetőnek. Nem véletlen, hogy később ennek az idézetnek a konkrét valóságra való alkalmazása oda vezetett, hogy Sulyok az asszimilációt azzal utasította vissza, hogy „nem lehet ugyanaz a gyarló ember egyszerre magyar és sváb, vagy magyar és zsidó, vagy magyar és tót, vagy magyar és örmény, hanem csak vagy az egyik vagy a másik. Az efféle kettősségek, és nemcsak zsidó irányban vannak ilyenek, rendszerint a tartózkodást, a nemzetközi mozgalmak felé való hajlandóságot, a tétova semlegességet szokták jelenteni...”¹⁸⁰ Ugyanakkor pedig egy budapesti jezsuita a magyarságot a zsidó szellemnek a gyullasztó, fertőző és bágyasztó hatásától óvta.¹⁸¹ Ekképpen integrálódott tehát Paál népiség-ideológiája antiszemitizmusába és csapódott le lapjának általános vonalában. A „nép-kultúra-talaj” egységét¹⁸² valló korabeli völkisch-ideológia felé mutató utolsó építőköveként megemlítendő még az *otthon-haza* elmélet zavartalan beilleszthetősége e világszemléletbe. Az otthon melegének lényeges eleme volt ugyanis a saját ház- és földterület, amelynek kincseit a nép jogosult kiaknázni. Paál a nép és a föld egységére alapozta minden regionális programját: „Nép és föld kell, hogy nemzet alakuljon” – tudta a kisebbségi újságíró, s hozzáfűzte: „ugyancsak a nép és a föld fontos alkotó elemei az *államnak*”.¹⁸³ Noha Paál 1940 utáni nézeteire helyszűke, a körülmények bonyolultsága és Paál megnyilatkozásainak politikai súlya miatt nem akarunk kitérni, megemlítendő, hogy többségi törvényhozóként a „nép-talaj” egységet a zsidó földbirtokok kárpoztlás nélküli elkobzásának legitimálására használta fel.¹⁸⁴ És ezzel egy újabb kör zárul be, hiszen az 1930-1940-es években ilyen szociálreformer terveket azért *is* kellett a zsidók kárára szőni, mert azok máskülönben az arisztokráciát érintették volna. Míg Paál 1924-ben a „báró és gróf urak” ellen polémizált, s azelőtt a román földreformban is pozitív elemeket fedezett fel, néhány évre rá, márcsak a kommunistaság gyanújának kikerülése végett is, a magyar szociális- és agrárproblémát a zsidók terhére akarta megoldani.¹⁸⁵

¹⁸⁰ L. Horváth, *Az Erdélyi Lapok ideológiája*, 132.

¹⁸¹ Uo., 133.

¹⁸² Willi Oberkrome: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918-1945*. Göttingen, 1993, 28-30.

¹⁸³ Paál Árpád: *Nép, nemzet, állam*. In: EL, 1934. dec. 20., 1-2.

¹⁸⁴ Paál Árpád: *Földkérdés a parlamentben*. I.-III. In: *Magyar Lapok*, 1942. máj. 29., jún. 2., jún. 3., 1-2.

¹⁸⁵ Ezt a gondolatot Gerlach-Aly könyvéből (Das letzte Kapitel, 422-424) kölcsönöztük.

Összefoglalás

Egy ilyen sokoldalú és ellentmondásos életmű szellemi-ideológiai aspektusainak a felvázolása, radikalizálódása sokgyökerűségének a kimutatása, lassú és fokozatos fejlődésének nyomon követése, valamint ez utóbbi ambivalens mivoltának hangsúlyozása után mindezt röviden összefoglalni aligha volna lehetséges. Kétségtelen, hogy Paál 1930-as és '40-es évekbeli munkásságára kényszerítő külső körülmények is hatottak (családja eltartásának szükségessége, a kisebbségi lét kihívásai, a román kisebbségpolitika kiábrándító intézkedései, a nemzetiszocialista ideológia pozitív hírneve). Noha munkahelye is sok megalkuvást kívánt¹⁸⁶, ott kifejtett tevékenységét mégis – amint azt ebben a tanulmányban cikkek, naplófeljegyzések és beadványok során idézésével bemutatni igyekeztünk –, saját autonóm szellemi fejlődése eredménye következetes kifejeződésének kell tekintenünk. Ez a fejlődés olyan fokozatos változás volt, melynek minden lépését az említett (bel- vagy külpolitikai) külső körülmények valamelyike váltotta ki. Ugyanakkor Paál tevékenységének fő célja mindvégig kétségkívül a magyar kisebbség helyzetének javítása volt, amire bevált stratégia nem létezett. Így a nemzetiszocialista világnézet és az antiszemita szemlélet befogadása és hirdetése szolgálta azt. Paál őket az említett helyzet javítására alkalmas útnak tekintette, azoknak tulajdonképpeni zsákút mivoltját fel nem ismerve. Mindez azért nem mentség Paál számára, mert az ugyanazokra a problémákra választ kereső kortársai közül sokan kikerülték annak a politikának a csapdáját (de esetleg egy másfajtaba estek bele), viszont egy magyarázat.

¹⁸⁶ Itt bemutatott harmincas évekbeli világnézete – véleményünk szerint – önmagában is kérdésessé teszi az RMIL IV. kötetében sugallt gondolatot (356. o.), miszerint az *Erdélyi Lapokat* 1935 után tkp. nem is ő vezette, s ezért annak akkori arcvonala akarata ellenére valósult volna meg. Ezt Paál több korabeli naplófeljegyzése is cáfolja.